

VEREENIGING
TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP.
1873-1874.

Verslag der bijeenkomst van den 6^{den} Maart 1874.

De Voorzitter, de heer KNOOP, opent de vergadering ten half acht ure.

Aan de orde is de discussie over het onderwerp, dat de heer Abel in de vergadering van 27 December 1873 behandeld heeft: *Eenige denkbelden over de beteekenis der vestingen in de tweede helft der negentiende eeuw.*

De VOORZITTER opent de discussie en geeft het woord aan den heer Van Tuerenhout.

De heer VAN TUERENHOUT zegt:

Het is niet mijn voornemen om in eene uitvoerige beschouwing te treden van de zeer belangrijke redevoering, door den heer Abel in de vorige vergadering gehouden. Met de conclusies toch, tot welke hij komt omtrent de beteekenis der vestingen in den tegenwoordigen tijd en omtrent de betrekkelijke waarde van de levende en doode strijdkrachten, vereenig ik mij zoo geheel, dat mijne beschouwing, al ware het dan ook misschien onder een anderen vorm, in hoofdzaak zou worden eene herhaling van het doorspreker geleverde. Dit nu is, daar de lezing van den heer Abel sedert in druk is verschenen, gewis geheel overbodig te achten. Ik wensch

slechts de aandacht te vestigen op een punt, dat zeker velen uwer met mij zal hebben getroffen, nl. het verschil, dat bestaat tusschen de eischen, door den heer Abel voor een vesting-stelsel opgegeven om het voldoende te doen zijn voor de hedendaagsche behoeften, en de beschrijving, ons door den heer De Petit geleverd, van een systeem van landsverdediging, zooals sommigen dit willen. Mijne bedoeling is geenszins om de verdienstelijke lezing van den heer De Petit hier aan eene critiek te onderwerpen; de heer Hoogenboom heeft bij de discussie van 27 December ll. reeds opgemerkt, dat de voorstanders der richting, die door den heer De Petit werd aangegeven, niet veel verder behoeven te gaan om tot het oude barrière-stelsel te geraken, en ik onderstel dat de heer De Petit dit gereedelijk zal toestemmen. Alleen wil ik er op wijzen, dat de heer De Petit vermoedelijk meer de Fransche denkbeelden omtrent landsverdediging heeft weergegeven, terwijl de heer Abel uitsluitend bij de Duitschers ter schole is gegaan. In Frankrijk toch vindt men nog steeds aanhangers van het systeem van véél vestingen — vestingen, die natuurlijk gaandeweg sterker, uitgebreider en kostbaarder moeten worden en bovendien grootere bezettingen vorderen; terwijl men in Duitschland als beginsel heeft aangenomen, het aantal vestingen tot een minimum te bepalen. Als bewijs voor de gegrondheid mijner opmerking omtrent de voorliefde, die sommige Franschen koesteren voor véél vestingen, wil ik hier even een in mijn oog nog al sterk sprekend voorbeeld aanhalen.

Een zekere Capitaine B. stelt in het *Journal des Sciences militaires* van October 1873 de volgende vestinglijnen voor:

1°. een linie *forts d'arrêt* (sperforten) zoo nabij mogelijk de grenzen, tusschen den vesting-vierhoek in het Noorden (Rijssel, Valenciennes, Arras en Kamerrijk) en de plaatsen Belfort en Lyon. Die linie bevat versterkingen bij Busignij, Hirson, Mezières, Verdun, Toul of Frouard, Neufchâteau, Epinal, Montbéliard, Besançon, Pontarlier en Ambérieux. Schrijver noemt dit *un rideau de forts d'arrêt*;

2°. op 15 à 20 uren achterwaarts *places de manoeuvre*, waarvoor hij bestemt: den Noorder-vierhoek, Laon, Chalons, Chaumont en Belfort. De steden Laon, Chalons en Chaumont moeten daartoe

van een omwalling voorzien worden (*une chemise de sûreté*) en de omliggende hoogten met *des forts solides, mais en nombre restreint et relativement peu éloignés de la place centrale*;

3°. hierachter weer *des places d'arrêt*: Tergnier, Soissons, Epernay, Troyes, Nuits, Dijon, Chagny, Macon;

4°. een tweede *base défensive*, bestaande uit den Noorder-vierhoek, Amiens, Parijs, Moret, Nevers, Lyon. Dit moeten zijn geretrancheerde kampen *de premier ordre* met forten, op 6 kilometer van de omwalling verwijderd. In deze linie worden wijders bestemd tot *points d'arrêt*: Creil, Gien, Moulins en Roanne;

5°. dit geheel wordt gesteund door drie *centres de ressemblent*, zijnde: Rouaan, Orléans, Clermont, voorzien van *une chemise de sûreté*, en eenige forten op de domineerende punten, die door veldwerken kunnen verbonden worden. Die drie centrums moeten onderling verbonden en achterwaarts gesteund worden door de *postes d'arrêt* Bernay, Laigle, Nogent-le-Rotrou, Châteaudun, Vierzoon, Montluçon.

De kosten voor de uitvoering van dit plan schat de schrijver op 480 millioen frcs., waarlijk geen kleinigheid! Hierbij is natuurlijk op uitbreiding der kustversterkingen niet gerekend, en evenmin op de verdediging van het zuidelijk frontier.

Als tegenhanger van het vestingstelsel van den kapitein B. wil ik nog vermelden, dat de Belgische luit.-kolonel Van de Velde in zijn onlangs verschenen werk: *Défense des états à polygone concentrée* voorstelt om de 167 vestingen, die Frankrijk thans bezit, terug te brengen tot 9 geretrancheerde kampen (die ik op deze schets heb aangegeven) en 6 of 7 versterkte zeeplaatsen.

Ik schroom niet te erkennen, dat ik een zeer bepaald aanhanger ben van het Duitsche systeem. Het is echter nog geenszins zoo zeker, dat Frankrijk, wanneer het eenmaal tot regeling van zijn vestingstelsel overgaat, niet ditzelfde systeem zal huldigen. Niet een ieder is daar zoo overtuigd van de noodzakelijkheid of het nut van *veel* vestingen. Zoo las ik o. a. in de *Revue militaire de l'étranger*, een tijdschrift, zooals bekend is, geredigeerd door officieren van het Departement van Oorlog, (nommer van 11 Nov. 1873), een uittreksel van een artikel uit de *Allgemeine Militair-Zeitung* over de vestingen in Elsass-Lotharingen.

Het slot der beschouwingen van genoemd Duitsch blad luidt

als volgt: „Een vluchtige blik op de versterkte plaatsen in Elsass-Lotharingen, voor en na den oorlog, is voldoende om het verschil aan te toonen, dat tusschen Duitsche en Fransche denkbeelden omtrent aanleg van vestingen bestaat. De Fransche vestingen aldaar tegenover Deutschland, vormden eene linie, bestaande uit Diedenhove, Metz, Marsal, Bitsch, la Petite Pierre, Phalzburg, Straatsburg, Schlettstadt en Nieuw-Breisach. Dit stelsel is thans teruggedbracht tot de vesting Metz, gedekt door Diedenhove op een afstand van 28 kilometer, en Straatsburg, gedekt door Nieuw-Breisach op een afstand van 50 kilometer.

„Het Fransche stelsel draagt den stempel van het oude cordon-systeem, waarbij in de vorige eeuw werd gezworen en dat nog zijn invloed heeft doen gelden bij de verdeeling der Fransche strijdkrachten vóór het begin van den laatsten oorlog. Het Duitsche stelsel daarentegen is gegrond op concentratie van kracht en verzekering der flanken. Dit verschil van inzichten schijnt zich voor het vervolg nog meer te zullen doen gelden.

„Terwijl men toch in Deutschland de kleine vestingen verlaat, die eene bezetting eischen buiten alle verhouding tot hun defensieve waarde, schijnt in Frankrijk volgens de dagbladen de bedoeling te bestaan, om talrijke gerebrancheerde kampen aan te leggen op 150 à 200 kilometer van elkander en 100 à 200 000 man kunvende bevatten. Men denkt dat de vijand zich zal laten afschrikken door muren. Die illusie kan onzen buurman nog stroomen bloeds kosten en hem een zware taak opleggen.”

De *Revue* laat hierop onmiddellijk volgen: „Il va sans dire que nous ne reproduisons ces dernières lignes de la feuille de Darmstadt que pour ne pas tronquer la pensée de l'auteur de l'article, et nullement pour confirmer les intentions qu'il prête à la France ou les déductions qu'il en tire.”

Overigens is deze quaestie voor ons land eigenlijk van weinig practisch nut, en ik zal er daarom hier niet langer bij stilstaan. Voor ons immers kan er wel geen sprake zijn van grensvestingen, waarvan de heer De Petit gewaagt, noch van de groote vestingen tot vorming van garnizoens-legers geschikt, zooals de generaal Von Hanneken die wil. Wij zullen slechts onze centraal-stelling zoo sterk mogelijk te maken hebben en verder moeten zorgen

voor behoorlijke débouchés om, waar zoodanige bandelwijze gunstige kansen biedt, offensief te kunnen optreden. Wijders behooren wij de nadering tot de centraalstelling zooveel mogelijk te be-noeielijken, waartoe zoogenaamde sperforten strekken. Is eindelijk buiten de centraal-stelling, waaronder het gedeelte van ons land achter de Nieuwe Hollandsche linie te verstaan is, en de débouchés nog een deel van het land direct te verdedigen — Friesland b. v. — dan zal daartoe allermintst een groote vesting noodig wezen, tot bezetting waarvan onze krachten niet toereikend zouden zijn. Die verdediging zal zich alsdan hoofdzakelijk wel tot een partijgangers-oorlog moeten bepalen.

De heer Abel sprak in de vorige vergadering bij herhaling van nationale en van volkslegers. Ofschoon nu zijne bedoeling duidelijk genoeg blijkt uit den samenhang zijner lezing, daar hij steeds de Fransche en Belgische legers *nationale* en het Duitsche leger een *volks-leger* noemt, acht ik het niet overbodig, de benaming *nationaal*, die door spreker is overgenomen van den generaal Von Hanneken, voor zoover mij bekend de eenige, die deze benaming gebruikt voor een leger, waar dienstvervanging bestaat, een weinig toe te lichten. De uitdrukkingen: systeem van algemeenen weerplicht, oefenplicht, dienstplicht; recruteering-systeem, kader-systeem, militie-systeem, conscriptie-systeem en werf-systeem zouden, vermeerderd met uitdrukkingen als de vorengenoemde bij de niet ingewijden allicht tot begripsverwarring leiden. Dit staat nog te meer te vreezen, daar het niet te ontkennen valt, dat een *volksleger* toch zeker een *nationaal* leger is en een geworven leger dit zeer goed zijn kan. Von Hanneken verdcelt bij zijne beschouwingen over legervorming de legers in drie groepen, nl. de geworven, de nationale- en de volkslegers, en nu vindt men reeds op de eerste bladzijde van zijn uiterst lezenswaardig werk „*Die allgemeine Wehrpflicht*” de reden vermeld, waarom hij een leger, waarbij dienstvervanging is toegelaten, een *nationaal* leger noemt. Wij lezen daar nl.: „Zoo heeft de grootste krijgsoverste van Frankrijk, Napolcon I, zoodra hij de vaandels van zijn land zegevierend over de grenzen had gevoerd, den algemeenen weerplicht opgeheven en in de plaats van een *volksleger*, een wel is waar uit het volk *getrokken* leger, derhalve een *NOG nationaal* leger ge-

vormd. Dat leger leidde echter, geenszins het geheele volk omvattend, als een bijzonder begrensde deel binnen het staatsverband een bijzonder leven, dikwerf ten koste van het leven van den staat." Een leger, waarbij dienstvervanging bestaat, is dus, volgens Von Hanneken, *nog* een nationaal leger; op den naam van *volksleger* kan het echter geen aanspraak maken. Onder dienstvervanging is hier niet alleen te begrijpen plaatsvervanging, maar evenzeer nommervwisseling; want ook deze is oorzaak dat het leger niet het geheele volk omvat.

Al de door mij zooeven genoemde stelsels, het werf-systeem uitgezonderd, hebben algemeenen *weerplicht* tot grondslag; recrutering-, kader- en militie-systeem zijn slechts verbeteringen van het vroegere conscriptie-systeem. Algemeene *weerplicht* is echter thans, zonder algemeenen *oefenplicht* en dus algemeenen *dienstplicht* voor korteren of langeren tijd, een ijdel woord, een holle klank. Algemeene dienstplicht nu bestaat tegenwoordig in verschillende Europeesche staten met meer of minder talrijke exceptiën (1); maar juist in Duitschland niet. Daar worden niet of weinig meer dienstplichtigen bij het leger ingelijfd dan bij ons, en ik verkondig geen paradox, wanneer ik beweer, dat, werd in ons land dienstvervanging afgeschaft, wij, ook zonder verhooging van het jaarlijksch militie-contingent, meer tot het stelsel van algemeenen dienstplicht zouden naderen en dus meer aan den eisch van algemeenen weerplicht zouden voldoen, dan onze oostelijke nabuur (2).

In Duitschland toch gaan alleen bij de landweer over, zij, die bij het staande leger hebben gediend; terwijl 4/5 onzer schutterij bestaat uit mannen, die niet bij de militie ingelijfd zijn geweest. Ik releveer dit niet, omdat ik ons stelsel van legervorming, ook

(1) Dat het Frankrijk met de invoering van den algemeenen dienstplicht ernst is, kan blijken uit het volgende bericht van den prefect der Seine over den afloop in zijn departement der eerste lichting na invoering der nieuwe legerwet. Aan de loting namen deel 14001 militieplichtigen der klasse 1872; van deze werden 6294 voor den dienst bestemd, terwijl 2036 reeds vrijwillig dienden. Over het geheel zijn dus 8330 man of 59½ % der lotelingen van dat departement in dienst gesteld.

(2) Volgens het rapport der Belgische sub-commissie, belast met het opmaken van een ontwerp van legerorganisatie, werd in het Noord-Duitsche Bond in 1870 gelicht één man op de 312 inwoners, in ons land één op de 299; dit laatste cijfer echter is te klein.

met opheffing der bevoegdheid tot vervanging in den dienst, boven het Duitsche zou verkiezen — daartoe zou noodig zijn, dat onzen schutterijen een graad van geoefendheid te verschaffen ware, die ik vermeen, dat moeielijk te bereiken zal zijn — maar alleen om aan te toonen, dat het Duitsche stelsel van *legervorming* vaak ten onrechte wordt voorgesteld als een stelsel, waarbij een ieder moet dienen. Dit toch is geenszins het geval.

Nog wil ik een paar woorden wijden aan de bezettings-troepen. De heer Abel heeft bij herhaling gesproken van zoogenaamde garnizoenslegers, zijnde ten deele of geheel uit reserve-, soms uit nieuw-georganiseerde troepen samen te stellen.

Men zou hieruit allicht de gevolgtrekking kunnen maken, dat spreker voor de verdediging van vestingen minder geoefende, misschien minder goed georganiseerde troepen voldoende acht. Ik geloof evenwel niet dat dit zijn meening is. Immers, spreker noemt als den gewichtigsten factor voor elke verdediging „den geest der bezetting”, en hoe kan die geest goed zijn, wanneer de troep niet behoorlijk geoefend, georganiseerd en onder discipline is?

In Duitschland kan er sprake zijn van garnizoenslegers; daar, waar de landweer uitsluitend is samengesteld uit mannen, die zeven jaren bij het leger gestaan hebben en van dien tijd voor het grootste gedeelte drie, voor het overige minstens twee, voor een zeer klein gedeelte één jaar in werkelijken dienst hebben doorgebracht. In Duitschland kunnen zulke legers worden gevormd, waar de wet zegt, dat de wettelijke bepalingen omtrent den duur van den dienstdtijd bij het staande leger en bij de land- of zeeweer slechts gelden voor vreedetijd, doch dat in geval van oorlog alleen de behoefte beslist; waar al de voor den dienst geschikten tot aan het einde van hun 42ste jaar tot den landstorm behooren, over welke macht de Keizer kan beschikken, zoodra een vijandelijke inval dreigt. Die landstorm biedt alsdan een bijna onuitputtelijke bron van *geoefende* elementen. Daar mag men zelfs rekenen op nieuw georganiseerde troepen voor de verdediging der vestingen; omdat men in de reserve-officieren en in de officieren *zur Disposition* stof heeft tot vorming van nieuwe officiers-kaders, en in de weerplichtigen, die allen persoonlijk aan hunne militaire plichten

hebben moeten voldoen, insgelijks stof vinden kan tot aanvulling der onderofficiers-kaders. Wij echter missen dit alles. Onze schutterijen bestaan voor 4/5 gedeelte uit mannen, die niet bij het leger een militaire opleiding hebben ontvangen; met de officieren was dit slechts bij hooge uitzondering het geval. Reserven tot aanvulling hebben wij niet; het is veeleer mogelijk, dat wij bij het uitbreken van een oorlog niet eenmaal over de organieke sterkte aan *ge oefende* manschappen zullen kunnen beschikken.

Dreigt de oorlog vóór Mei, dan kan de oudste lichting der militie in dienst worden gehouden; barst hij evenwel onverwacht in den nazomer uit, dan hebben wij slechts vier *ge oefende* lichtingen, terwijl er toch vijf in de formatie zijn begrepen.

Thans reeds hebben wij geen overvloed van officieren en is het niet te verwachten, dat dit in de eerste jaren het geval zal wezen; terwijl het gebrek aan kader steeds grooter wordt. Ik geloof dus dat wij wel zullen doen, met niet te rekenen op nieuw te organiseeren troepen, waartoe de stof bezwaarlijk zal te vinden zijn. Zoolang niet onze schutterijen geheel kunnen worden samengesteld uit manschappen, die deel hebben uitgemaakt van het leger; zoolang niet een ieder verplicht is om persoonlijk te voldoen aan zijne militaire verplichtingen, wanneer hij voor den militiedienst wordt bestemd, en men dus uit de militie zelve geen behoorlijk bruikbaar kader trekken kan voor die militie en later voor de schutterijen; zoolang, geloof ik, dat voor onze bezettings-troepen niet op reserves, niet op nieuw te organiseeren troepen mag worden rekend. Zulk een rekening zou, vrees ik, in de ure des gevaars een droeve misrekening blijken. Niet dat ik een oogeblik twijfel aan den moed en den goeden wil van onze brave burgerij om, als het vaderland bedreigd wordt, tot zijn verdediging de wapens aan te gorden. Zulk een denkbeeld is verre van mij. Maar moed en goede wil alleen zijn niet voldoende; ook *bruikbaarheid* is noodig. Noch ijver, noch vaderlandsliefde, noch dapperheid en doodsverachting kunnen in den hedendaagschen oorlog gemis aan *ge oefendheid*, deugdelijke organisatie en discipline vergoeden. Vooral een uitmuntende discipline achten wij voor bezettingstroepen een eerste vereischte, nog meer zelfs dan voor veldtroepen. En juist die onmisbare eigenschap voor bezettingstroepen

is slechts *in* het leger te verkrijgen. Dit is geen zoogenaamde nieuwe waarheid. Adam Smith verkondigde die meening honderd jaren geleden en voegde daaraan toe, dat, bij de nieuwe wijze van oorlogvoeren, de gewoonte om op het eerste signaal te gehoorzamen van oneindig meer gewicht is, dan een groote meerderheid in het gebruik der wapenen.

De aanhalingen van den heer De Petit uit het rapport der commissie van enquête nopens de capitulatie der Fransche vestingen mogen ons tot waarschuwend voorbeeld strekken. Laat ons voor onze garnizoenstroepen toch vooral niet rekenen op reserves of nieuw te organiseeren korpsen, opdat ook bij ons niet eenmaal als motief voor een onvoldoende verdediging van vestingen en forten er op worde gewezen, dat de bezettingen de noodige soliditeit misten, dat zij niet behoorlijk geoefend, onbekend met den militairen dienst en zonder discipline waren.

Ten slotte wil ik den heer Abel eene opmerking mededeelen, die mij gemaakt werd omtrent de bij het verslag zijner lezing gevoegde kaart. Volgens den titel is het een overzichtskaart van het Deutsche Keizerrijk, en ziet, ons heele land komt daarop voor. Ik weet wel, dat hetzelfde het geval is met België, een gedeelte van Denemarken en Frankrijk enz.; maar als die verhandeling, zooals onze geachte Voorzitter onlangs opmerkte, ook in het buitenland wordt gelezen, hetgeen zij naar mijne meening in alle opzichten verdient, zouden dan niet dezelfde Duitschers, die uit taalverwantschap of uit de omstandigheid dat ons land, volgens hen, slechts eene aanslibbing is van Deutsche rivieren, afleiden, dat wij eigenlijk tot Deutschland behooren, uit de door mij aangeduide omstandigheid ook niet kunnen afleiden, dat wij zelven ons reeds met dit denkbeeld beginnen te verzoenen? De generaal Moltke verklaarde wel is waar onlangs in den Duitschen Rijksdag, dat in Deutschland, zooals hij meende, nog geen mensch op de gedachte was gekomen om Holland te annexeren, en die verklaring verwierf de instemming van andere Deutsche afgevaardigden; doch het blijft desniettemin een feit, dat er in Deutschland van verschillende zijden geen zeer vriendschappelijke stemming ten opzichte van ons land en zijne bewoners bestaat.

Tot nog toe bepaalden de uitingen dier stemming zich tot

enkele dagbladen en militaire tijdschriften. Nu evenwel komt het tijdschrift *Die Gartenlaube*, het meest gelezene van alle Duitsche weekbladen, waarvan duizende exemplaren door de geheele wereld verspreid worden, met een artikel voor den dag, dat een bepaald niet vriendschappelijken geest jegens ons ademt en eene alles behalve vleierende schildering van onzen volksaard en van ons streven levert. (1) Dit moet te meer hinderen, omdat de *Gartenlaube* in Duitschland eene richting vertegenwoordigt, die wij Nederlanders zeker voor het meerendeel oprecht zijn toegedaan. Niets toch doet meer leed, dan wanneer men zich ongunstig ziet beoordeeld door iemand, voor wien men achting en sympathie gevoelt. Ik bedoel hier niet den schrijver van het door mij aangehaalde artikel, eenen heer Loewenberg, dien ik niet ken, maar het tijdschrift *Die Gartenlaube*. Zulke teekenen zijn bedenkelijk, vooral in een tijd, die zooveel zorgwekends in de naaste toekomst in het verschiet toont als de tegenwoordige. Tusschen een sterken en een zwakken nabuur ontstaat zoo licht een conflict en, vooral wanneer de volksgeest bij den sterke ongunstig gestemd is tegen den zwakke, dreigt iedere oneenigheid met de grootste gevaren.

Laat ons daarom hopen, dat wij nog eenmaal, liefst spoedig, mogen komen tot hetgeen, waarin ook volgens den generaal Von Hanneken kleine staten den besten waarborg zullen vinden voor het behoud hunner zelfstandigheid nl.: tot den persoonlijken algemeenen weerplicht — niet in naam maar in de daad, — met den steun van minstens ééne moeielijk te vermeesteren groote versterkte stelling. Wij zullen dan met recht op den naam kunnen bogen van een volk, wel klein, maar bereid om, met inspanning van alle krachten, voor zijne onafhankelijkheid te strijden tot den laatsten man. Wij zullen dan aanspraak kunnen doen gelden op de algemeene achting en die verwerven. Tevens zullen wij dan een niet te versmaden bondgenoot zijn voor de mogendheid, die voor ons volksbestaan mede het zwaard in de schaal zal werpen en — ik voeg er bij — een niet te minachten vijand voor de mogendheid, die ons mocht willen aanvallen.

Moge het zoover komen, eer het te laat is!

(1) *Holland in Noth*, *Gartenlaube*, 1874 n°. 9.

De heer HOOGENBOOM zegt: Sprekende over „de beteekenis der vestingen in de tweede helft der negentiende eeuw,” heeft de heer Abel zich te recht niet alléén bepaald tot die doode weermiddelen, maar heeft hij voornamlijk doen uitkomen dat men, vooral in kleine staten, de waarde der daarin liggende versterkingen alleen dan kan beoordeelen, wanneer men behoorlijk rekening houdt met den geest, de aanvoering, de geoefendheid, het gehalte en de sterkte der levende strijdkrachten, waarover men in oorlogstijd werkelijk kan beschikken, niet alleen tot bezetting dier sterkten, maar ook voor de oorlogsvoering in haar geheel.

Ten einde juiste gegevens te verkrijgen voor de waarde der vestingen in den tegenwoordigen tijd, voert hij ons rond over de verschillende oorlogstooneelen, die sedert 1848 daaromtrent eenig licht hebben verspreid. Het besluit, waartoe deze beschouwing ons leidt, is ongetwijfeld gunstig te noemen, wanneer men, zooals spreker juist aanmerkte, op alle omstandigheden let, geen onmogelijke eischen stelt, en met goedgezinde verdedigers te doen heeft.

De heer Abel heeft, door het opsommen van al die oorlogen, echter nog een ander nuttig werk verricht dan het vestigen van die overtuiging. Mij dunkt, het moet hen, die zich reeds veel voorgesteld van een tijdperk van langdurigen vrede, tot nadenken gestemd hebben, toen zij in die verhandeling, zoo ongezocht, in korte trekken een overzicht kregen van den vredestoestand in de laatste kwart-eeuw. Onwillekeurig moet hun vertrouwen op den invloed, dien de beschaving op den wereldvrede zal uitoefenen, aan het wankelen zijn gebracht, want zij kunnen het zich toch niet ontveinzen, dat er *geen een* grond is om aan te nemen dat die beschaving in de laatste drie — zegge *drie* — jaren, zoo ontzaggelijk aan invloed op de staatkunde heeft gewonnen. Dat de oorlog van '70, door al zijne verschrikkingen en ellende, dermate op de gemoederen heeft gewerkt, dat ieder *thans* uitroept: „Vrede, vrede en geen oorlog!” is een zéér zwak fundament om zulk eene hoop op te bouwen. Wij weten het maar al te goed hoe dergelijke indrukken door den tijd worden uitgewischt; *wij* weten, helaas, maar al te zeer bij *eigen* ondervinding, hoe spoedig men vergeet het gevaar dat daar dreigde, hoe spoedig men tot zorgeloosheid wederkeert, als de opgeheven roede ter zijde wordt gelegd.

Ik wil *van ganscher harte* helpen wenschen dat het tijdperk

van langdurigen vrede is begonnen; maar ik roep allen, die te veel daarop vertrouwen, *met den meesten* ernst toe: „dommelt niet in in die zoete hoop, maar bereidt u voor op de bitterste teleurstelling, die vroeg of laat, misschien zéér spoedig, in dit opzicht *onvermijdelijk* uw deel moet worden!”

Van ganscher harte schaar ik mij onder hen, die zich vereenigen tot eenen vredebond, wanneer zij zich daarmede ten doel stellen het beginsel: *dat de oorlog een ramp is, die het menschedom ontsiert*, algemeen ingang te doen vinden; maar ik ga niet met hen mede, als zij den verkeerden weg opgaan; als zij de schendende hand slaan aan onze weerbaarheid, het paladium onze vrijheid; als zij ons leger willen afschaffen, vóór dat de zekerheid is verkregen, dat wij het niet meer behoeven.

De heer Abel heeft gesproken over de beteekenis der vestingen in het algemeen; het zij mij vergund dit onderwerp, eenigszins meer op ons land toegepast, te behandelen.

„Over de waarde eener vesting valt niet te oordeelen dan in verband met hare bezetting”, zeide die spreker. Dit is volkomen waar: de sterkste vestingen zijn zonder eenen ernstigen aanval verloren gegaan; kleine, onbeduidende werken zijn met de grootste energie verdedigd; het was de bezetting, die als hoofdoorzaak daarvan moet beschouwd worden.

Ik kom daar zoo straks op terug, doch wil eerst dit feit releveeren, dat de oorlog, die door ons in den Indischen Archipel wordt gevoerd, heeft getoond dat het langdurige tijdvak van vrede, dat wij gelukkig hebben mogen doorleven, niet nadeelig heeft gewerkt op het moreel van ons leger. Onze kameraden die ten strijde trokken, toen Neêrlands prestige werd bedreigd, hebben met eere gestreden naast het dappere Indische leger. Velen hunner hebben reeds met hun bloed, den eed aan Koning en Vaderland gedaan, bezegeld; allen hebben op roemvolle wijze getoond den vijand onder de oogen te durven treden.

„De versterkingskunst”, zeide spreker, en terecht, „moet gelijken tred houden met de overige deelen der oorlogskunst. In de laatste jaren heeft vooral de invoering van de vèr dragende juistheidsvuurwapenen vele nieuwe en hoogere eischen na zich gesleept.” Dát is het, maar al te zeer gcnitèrde, geheim waarom ook bij ons zulke groote sommen worden geëischt om onze doode weer-

middelen in goeden staat te brengen. Telkens als dit ter sprake wordt gebracht, verheffen zich stemmen, die op een cent na weten te zeggen wat in de laatste jaren aan onze sterkten is uitgegeven, en niet zelden is het slot hunner redeneering de maar al te bekende jeremiade: „het blijkt nu dat na al die uitgaven onze liniën nóg niet in orde zijn, ergo: is al dat geld weggeworpen.” Zouden zij, die zóó spreken, niet zeer dikwijls daarbij vergeten, wat de heer Abel zoo terecht opmerkte? Ik geloof dat het getal dergenen, die zoo *spreken*, grooter is dan het aantal, dat dit besluit zou kunnen *bewijzen*; dat zou kunnen bewijzen: dat die uitgaven, toen zij geschieden, *niet* werden geëischt door den voortgang der oorlogskunst. Dat men hier en daar fouten zou kunnen aanwijzen, wie zal dat ontkennen en wien zal dat bevreemden; in welk groot publiek werk in ons land vindt men ze niet? Maar gaat het daarom op, uit enkele feiten tot den algemeenen regel te besluiten? Dit geschiedt bij ons nog maar al te dikwijls, waar het militaire zaken geldt, even alsof de militaire ingenieur maar altijd onbesuisd in den zak tastte, als of hij bij zijn werk maar altijd met kwistige hand het geld rondstrooide. Waarlijk, onze kazernen en onze tuighuizen verraden noch uiterlijk, noch inwendig, iets wat ons daaraan doet denken; zij kunnen niet wedijveren met onze gevangenissen en onze spoorweg-stations, noch in sierlijkheid van uitvoering, noch in doelmatigheid van inrichting. Het is, tot op zekeren grens, een treurig verschijnsel in ons land, dat men niet *wil* inzien dat de werken, verricht tot verhooging van onze weerbaarheid tegenover eenen *buitenlandschen* vijand, *evenzeer van algemeen nut* zijn als die uitgevoerd tot verdediging tegen onzen *binnenlandschen* vijand: het water. Als de militaire ingenieur zich bij zijne begrooting vergist — hoe dikwijls wordt hij niet genoodzaakt lagere eischen aan zijn werk te stellen, dan hij in gemoede noodig acht — wordt het wijd en zijd uitgebazuind en breed uitgemeten, en niet zelden in het *de* genie, die daarvan de schuld krijgt. Geschiedt dit ook als de waterbouwkundige ingenieur in zijne ontwerpen ongelukkig is geweest — daargelaten dat ik niet geloof dat deze zoo wordt beknibbeld in zijne uitgaven — krijgt dan ook *de* waterstaat de schuld daarvan?

Keeren wij thans tot ons onderwerp terug.

„Een kleine staat,” zeide de heer Abel, „moet meesttijds zijn heil daarin zoeken, dat zijne staatkunde hand aan hand gaat met zijne oorlogsvoering”.

Dit is dan ook op ons toepasselijk, want het zal wel geen betoog behoeven, dat wij altijd zullen staan tegenover eenen machtigen, eenen zeer *overmachtigen* vijand. Niets natuurlijker dan ook dan dat zij, die waarde hechten aan onze vrijheid; zij, die doordrongen zijn van de ramp, die eenen oorlog voor ons land na zich zou slepen, zoeken naar eenen bondgenoot, wijzen op de noodzakelijkheid van in tijds te zorgen voor hulp in het gevaar. Ik kan mij daarom zeer goed het feit verklaren, dat er gevonden worden, die heil denken te vinden in eene nauwere aansluiting aan een der groote mogendheden.

Ik zeg: ik kan mij dat feit verklaren. Meent echter niet dat ik het *juist* gezien acht, als men het wenschelijk noemt, een verbond te sluiten met een der groot-machten van Europa.

Daargelaten het onzekere van een dergelijk bondgenootschap; daargelaten het weinig vertrouwen dat men aan geschreven tractaten kan schenken — de ondervinding leert dit maar al te zeer — zoo staat bij mij de overtuiging vast, dat zulk een bond voert tot *de onderwerping zonder oorlog* en het *gevaar voor oorlog aanmerkelijk vergroot*.

Schijnbaar is dit met elkander in strijd en toch is het zoo, als ik mij niet zeer sterk bedrieg.

Wat beoogt met met zulk een verbond? Heel eenvoudig, zal men antwoorden, heel eenvoudig: wij willen daardoor voorkomen ons te moeten verdedigen tegen eenen overmachtigen vijand. Wij zijn toch niet tegen hem opgewassen; waarom dat noodeloos bloedvergieten? Wij behoeven dan geen leger, want wij zijn dan toch zeker dat onze vrijheid niet wordt aangerand; onder die hooge bescherming zijn wij toch wel veilig, zou ik denken. — Zeker, volmaakt beveiligd tegen eenen aanval, ik twijfel daar ook niet aan; maar Er is een MAAR. Zouden zij, die zoo spreken, dan waarlijk denken dat die bondgenoot aan den eenen kant ons zou beveiligen tegen alle leed, en ons daarentegen zou te huis laten als hij zelf eens in onaangenaamheden kwam, en zouden zij nu in gemoede overtuigd zijn, dat er niet meer kans bestaat voor

oorlog in een groot rijk dan in eenen kleinen staat, *die in de gelegenheid is zijne vrijheid duur te verkoopen*? Mij dunkt zij kunnen dat, bij eenig nadenken, niet gelooven. Wij behoeven dan geen leger! roepen zij triomphantelijk. Waarlijk, behoeven wij dan geen leger? Zou die bondgenoot zoo goed zijn met ons, *op eene treeselijke wijze weg kwijnende*, leger genoeg te nemen. Zou hij bijv. zeggen: „die brave Hollanders hebben het aan hun voorgelacht wel verdiend nu eens vrij te zijn van den krijgsdienst?” Ik geloof het niet. Ik geloof nog altijd dat die bondgenoot al *zeer spoedig* zou *eischen* dat wij *zijne* leger-organisatie overnamen, dat wij *zijne* leger-aanvulling invoerden, dat wij van *zijne* officieren — natuurlijk voor instructie en het aankweeken van de krijgstucht — in *onze* gelederen opnamen, dat *ons* leger zou worden gesteld onder *zijn* onmiddelijk toezicht, zou worden geïnspecteerd door *zijne* legerhoofden. Dat dan eene onderwerping *zonder* oorlog spoedig, zij het dan niet *in den vorm* dan toch zeker *in de daad*, zou volgen, wie durft dat betwijfelen?

Ik ben daarom tegen zulk een verbond, en ontraad zulk een bondgenootschap *met den meesten ernst*.

Toch is er een bondgenoot die ons zéér zou kunnen steunen; toch is er een land, dat door een bondgenootschap met ons, *zelf* zeer gebaat zou zijn.

Dat land is België.

Reeds dadelijk merk ik op, dat ik met den spreker van gevoelen ben, dat België, evenmin als Nederland, op *dit oogenblik* een invloedrijk bondgenoot kan zijn; maar ik koester nog altijd de hoop dat men, zoowel dáár als hier, in tijds zal inzien dat alleen door *algemeenen oeffenplicht* en *gelijken dienstplicht* in te voeren, het wegstervende leger kan gered, de vrijheid kan gewaarborgd worden.

Ik acht alzoo een defensief verbond tusschen Nederland en België zéér gewenscht.

Zal echter zulk een verbond de *meeste* vruchten afwerpen, dan moet het — naar mijn bescheiden meening — *openlijk* gesloten worden. Gansch Europa moet dan weten, dat wie Nederland aanvalt, ook België over zich krijgt; dat wie België belaagt, ook aan *deze* zijde van Schelde en Maas zijne vijanden vindt. Een land van ruim 8 000 000 inwoners, door natuur en kunst tot de meest

hardnekkige verdediging in te richten, bewoond door een volk, dat door alle eeuwen heen, als het niet door heillooze twisten werd verscheurd, heeft getoond alles voor het behoud der vrijheid over te hebben; zulk een land zal zelfs door den machtigsten staat van Europa moeten ontzien worden. De overtuiging, dat men wel weet wanneer men daarmede een oorlog begint, maar niet wanneer die zal eindigen, maakt dat men zich dan ook wel eens tweemaal bedenkt alvorens zulk eene onderneming te beginnen.

Maar waarom zouden wij *nu reeds* zulk een verbond sluiten; waarom niet liever *trij* gebleven; waarom zouden wij dan niet liever *in het geheim* ons verbinden, als dat dan toch *moet*: dat baart minder opzien, hoor ik misschien iemand uwer vragen? Waak toch vooral voor eene „bedachtzame staatkunde;” bouw daar meer op dan op de „militaire macht,” roept weer een ander.

Naar mijne meening moet zulk een verbond *openlijk* worden gesloten, daar zonder dat het *moreel* effect daarvan geheel vervalt. Dat moreel effect moet den oorlog *voorkomen*, moet zelfs den machtigsten staat doen inzien, dat het beter is met die twee kleine landjes geen oorlog te beginnen. Het sluiten van een *geheim* tractaat zou in dit geval gelijk staan met het aanschaffen van een geneesmiddel om eene eventueele ziekte te *genezen*. Een *openlijk* gesloten verbond is als het ware het middel om de ziekte te *voorkomen*. Wie zou dit laatste middel niet *verkiezen* boven het eerste?

Sluit men zulk een verbond niet, en neemt men zich toch voor elkander te helpen, dan loopt men groot gevaar dat ook het *materieel* effect, door zulk een verbond te verkrijgen, verloren gaat. Men loopt dan groot gevaar dat de indeeling, oefening en aanvulling van de wederzijdsche strijdkrachten zoozeer uiteenloopen, dat de samenwerking gebrekkig — zeker niet zoo groot als het mogelijk is bij behoorlijk overleg — zou zijn; terwijl *wij* bijv. wel eens een vestingstelsel konden nannemen dat alle samenwerking onmogelijk maakt. Ik geloof, en ik kom daar straks op terug, dat wij reeds zeer ver dien weg opkuieren.

Tegen het sluiten van zulk een *geheim* tractaat staat nog een bezwaar, dat wel overweging verdient. Stelt dat België eens wordt overvallen, en dat het Belgische leger binnen zeer weinige dagen

in de stelling van Antwerpen wordt teruggeworpen, en het bezetten van geheel België, op die positie na, het verbaasde Europa — Europa kan in zulke gevallen soms verbazend naïef verbaasd zijn — op eens voor dit *fait accompli* stond. Zou het dan zoo onmogelijk zijn, dat de groote mogendheden in dat *fait accompli* beruſtten en, in plaats van te roepen — en die *woorden* door *dadens* kracht bij te zetten —: „blijf hem van het lijf!” door zoogenaamde diplomatieke vertoogen zouden zeggen: „och, sla hem toch niet al te hard?” Als nu eens Nederland in zulke oogenblikken, daartoe verplicht door een geheim verbond of daartoe gedwongen uit welbegrepen zucht tot zelfbehoud, de partij koos van België, wat zouden die *Hooge* toeschouwers dan vermoedelijk wel zeggen? Ik vrees dat zij dat kleine landje spoedig zouden beduiden, dat het niets had in te brengen, waar zij, in hunne wijsheid, met den loop der gebeurtenissen genoeg namen, ja dat zij misschien wraak zouden schreeuwen over zulk eene verwaandheid en zouden meenen dat het tijd werd dat land óók maar te straffen of te verdeelen. Wat zou zulk een tractaat *dán* baten?

Voor de voorstanders van eene „bedachtzame staatkunde zonder leger” heb ik alleen dit ten antwoord, dat ik geloof dat eene bedachtzame staatkunde niet *dáárin* bestaat, dat men den sterken buurman *naar* de oogen ziet, maar dat men zorgt, dat men hem *onder* de oogen kan zien. Dit laatste nu is alleen mogelijk als men, eerlijk en trouw te werk gaande, zorgt ieders regt te eerbiedigen, maar ook zich al de eerlijke middelen verschaft, die in staat stellen *eigen* recht te handhaven. Een openlijk gesloten verbond acht ik een van de middelen, die tot dit laatste kunnen leiden.

Het heeft misschien den schijn dat ik geheel en al buiten de orde ga, doch dit is maar schijnbaar, aangezien de quaestie of wij al dan niet met België vereenigd zullen optreden, *zéér* nauw in verband staat met de inrichting van een gedeelte van ons vestingstelsel. Willen wij met België vereenigd den strijd om vrijheid en recht — den eenigen strijd waarvoor wij Nederlanders, zoo ik hoop, ooit de wapens zullen aangorden — aanslaan, dan moet die samenwerking *mogelijk* gemaakt worden. Alleen *dán* kunnen wij samenwerken, als wij zonder gevaar ons leger in Brabant

kunnen opstellen, als het Belgische leger op ons grondgebied kan terugtrekken. Voor het eerste is het noodig dat wij in Brabant minstens op twee plaatsen uit onze linie kunnen voorwaarts rukken, in onze linie kunnen retireeren; voor het laatste is het een vereischte dat het Belgische leger, zoowel oost- als westwaarts langs Antwerpen, zich op ons grondgebied in veiligheid kan stellen.

Hoe moet nu, in verband met die eischen, onze zuiderlinie worden ingericht?

Van de westzijde beginnende, moet vooreerst de vesting Neuzen behoorlijk ingericht worden — ook de vestingwet wil dat — en moet zij het centrum vormen van een geretrancheerd kamp uit *veldwerken* bestaande. De loop van de Braakman is naar mijne meening hiertoe gunstig, om dit kamp aan de westzijde te dekken. Op dit tijdelijk versterkt kamp loopen twee spoorwegen, één van Gent en één van St. Nicolaas komende, en één straatweg, mede van de Belgische grenzen, bijeen; het kan dus bij uitnemendheid dienen tot toevluchtsoord voor Belgische troepen-afdeelingen, die van Antwerpen afgesneden mochten worden. De aldus opgenomen afdeelingen moeten onmiddellijk over de Schelde naar Zuid-Beveland en zoo verder retireeren. Neuzen zelf moet, vooral als kustbatterij, worden ingericht en daardoor indirect Vlissingen en het verdere gedeelte van Zeeland tegen strooptochten beveiligen. Zonder Neuzen, of eene andere flinke kustbatterij, kunnen wij geen pantserschepen op de Hont of Westerschelde stationneeren, daar deze bij overmacht zich niet kunnen bergen. Zelfs houten schepen zouden dan Vlissingen kunnen brandschatten, en eene landing op Walcheren, van waar thans een spoorweglijn naar Brabant loopt, zou dan zonder het minste gevaar kunnen uitgevoerd worden. Voor het behoud van Neuzen is Ellewoutsdijk noodig. Beide sterkten maken het mogelijk de Schelde met torpedo's te versperren.

Verder zou de linie van Dintel en Mark moeten opgemaakt worden om het Hollandschdiep te dekken, en daarin, voorwaarts van Oudenbosch — het punt waar een straat- en een spoorweg, komende uit België, samenkomen — gelegenheid moeten daargesteld worden om troepen op te nemen of om met troepen uit te vallen. Eene tweede zoodanige uitvalpoort zou moeten gemaakt worden voorwaarts van Waspiek en Cappelle, waar de straatweg van Til-

burg — tot Tilburg loopt een spoor- en een straatweg uit België komende — op aanloopt.

Dit is niet alleen noodig om ons leger zonder gevaar in Brabant te kunnen plaatsen, maar ook vooral om het Belgische leger te kunnen opnemen, wat, zooals wij zullen zien, noodig kan zijn.

Zooals het zuidelijk frontier, volgens de ontwerp-vestingwet, thans zal versterkt worden, acht ik eene behoorlijke samenwerking in de meeste gevallen *onmogelijk*. Een leger in Brabant op te stellen, zou gelijkstaan met het opofferen van die strijdmacht of wel eene nuttelooze vertooning zijn. Geraakte het werkelijk met den vijand slaags, *en daarvoor plaatst men het toch ddár*, dan zou het gevaarloopen tegen het Hollandschdiep verpletterd te worden. Wij zouden nog van geluk mogen spreken, als enkele onderdeelen zich in de positiën van Willemstad en Geertruidenberg konden bergen of over de brug aan de Moerdijk konden ontkomen. Neemt het in tijds den aftocht aan, dan had men beter gedaan het maar achter het Hollandschdiep te houden.

Dit voor de zuider-linie, nu onze andere versterkingen.

Ik geloof geen tegenspraak te zullen ontmoeten, als ik beweer, dat wij met ons veldleger nimmer langen tijd in het open veld zullen kunnen stand houden, zoo eene groote mogendheid onzen ondergang besloten heeft. Hoe degelijk geoefend, hoe uitmuntend samengesteld, hoe ook beziel met het vaste voornemen tot den laatsten man stand te houden ons leger dan ook zijn moge, binnen betrekkelijk zéér korten tijd zal dit het veld moeten ruimen voor de legerkorpsen van eenen vijand, die met het vaste voornemen is beziel, ons de gunst te bewijzen opgenomen te worden in den schoot der groote natie — het moge dan een glorierijke natie of eene hoogst beschaafde natie zijn — door haar vertegenwoordigd. Zoo het mogelijk is, zal ons leger in de eerste periode van den oorlog alles in het werk stellen, wat strekken kan den vijand op te houden, zoowel door hem te noodzaken in behoorlijk verband voorwaarts te rukken, als door het hardnekkig, met kleine macht, verdedigen van gunstig gelegene, behoorlijk versterkte terrein-voorwerpen; eenen beslissenden slag zal het wel nimmer mogen wagen. Eindelijk zal het, zoolang immer mogelijk, den vijand de voor de verdediging op de meeste punten gunstige

terreinstrook, onmiddelijk vóór de Utrechtsche linie gelegen, betwisten en ten slotte terug moeten wijken achter die linie. Hoe lang dit eerste bedrijf, het voorspel van den oorlog, zal duren, is moeielijk te zeggen. Het is niet onwaarschijnlijk dat het in vele gevallen maar zéér kort zal zijn. In de meeste gevallen zal het leger zéér spoedig steun moeten zoeken in en dekking moeten zoeken achter de forten, achter die *doode* weermiddelen, die *zich zelf* niet verdedigen, die alleen de plaats verdedigen *waar zij liggen* en niet *zijn te verplaatsen*, die duizenden en millicenen schats *verslonden* en daardoor onthielden *aan het leger*.

Reeds spoedig zal men, naar ik veronderstel, leeren inzien, dat wel is waar die forten zich zelf niet verdedigen, maar dat zij eene kleine, dappere schaar in staat stellen duizenden en duizenden te weer te staan, 's vijands keurbenden te trotseeren en het: *tot hier toe en niet verder*, toe te roepen; dat zij wel is waar niet zijn te verplaatsen, maar dat zij juist met overleg *daár* zijn geplaatst waar zij zoo noodig zijn, zóó dat de vijand ze *moet* aanvallen; dat zij wel is waar millicenen hebben verslonden, maar nu ook opwegen tegen een *geheel leger*.

De heer Abel zeide: „het aantal vestingen moet tot een minimum herleid, de sterkte der vestingen tot een maximum opgevoerd worden.” Ik heb daar in het *algemeen* niets tegen; maar voor *ons* land gaat het niet op, als spreker daarmee ten minste wil zeggen: bouwt *weinig* vestingen maar *sterke*. Wij hebben, naar mijne meening, noodig *veel* sterkten, maar — voor het meeren-deel — sterkten van *geringen omvang*: forten.

Die forten moeten ons in staat stellen 's vijands aanloop te stuiten, hem eenen onverbreekbaren slagboom in den weg te stellen. Vermoedelijk zullen zij zéér spoedig in actie komen; het zal in elk geval verstandig zijn daar op te rekenen. Zullen zij volkomen gereed zijn, om dadelijk met de vereischte kracht op te treden, dan zal de bezetting wel uit goed geoefende — ook voor den vestingoorlog is oefening, degelijke oefening en eene eigenaardige oefening noodig — goed gedisciplineerde troepen moeten bestaan, troepen die door en door bekend zijn met de localiteit in en om de sterkte. Ik ben het daarom volstrekt niet eens met hen, die onze sterkten stiefmoederlijk willen bedceelen,

die er zoo wat artillerie — artillerie-schutters zijn ook al goed (ja wel!) — en wat schutterij, des noods, *maar vooral spaarzaam*, een enkel depôt-kompagnietje in willen stoppen. Zelfs het gevoelen van hen, die er afdeelingen van het veldleger in willen werpen, op het oogenblik de vijand voor de linie aankomt, deel ik niet. Neen, naar mijn gevoelen moeten hier, even als bij het veldleger, degelijke, bruikbare, *voor hare taak volkomen berekende* bezettingen zijn. Zeker is het, dat hoe meer manschappen wij in het veld kunnen brengen, des te meer weerstand wij *dáár* kunnen bieden; maar ik acht het even zeker, dat de troepen, in onze forten geplaatst, niet kunnen beschouwd worden als nutteloos aan ons veldleger onttrokken. Door den vijand één dag minder lang op te houden, is zoo veel niet verloren als de forten goed zijn bezet — zij zijn met eene goede bezetting ook veel spoediger strijdvaardig — het verlies van één enkel fort daarentegen kan ons onberekenbare nadeelen berokkenen.

Eerst later, als de vijand voor de linie staat, als de inundatie volledig is gesteld, eerst *dán* zal men een gedeelte van deze bezettingen kunnen aflossen tegen schutters en kunnen voegen bij het veldleger, dat dan tot taak zal hebben den vijand steeds wakker te houden, hem steeds afbreuk te doen. Wij kunnen hier lang over praten of kort, mogelijk, zelfs vermoedelijk, worden wij het niet geheel en al daaromtrent eens, maar de Fransche vestingen hebben ons doen zien wat men verwachten kan van eene bezetting, die niet voor hare taak is berekend, die vreemd is in haren werkkring, die vreemd is in de plaats die zij moet verdedigen, die vreemd is in de streek. Ik herhaal het, en met nadruk, naar mijne meening moet vooral ook eene bijzondere zorg worden besteed aan de bezetting onzer forten, het kunnen die forten zijn, die den aanloop des vijands het eerst moeten stuiten; misleid door eene sluwe staatkunde kunnen wij nog in de meest volmaakte rust verkeerden, als de vijand reeds zijne troepen, *op vredes formatie*, tegen ons in beweging stelt. Op eens uit onze dommeling ontwaakt, zal er voor ons geen denken aan zijn ons leger voor de linie bijeen te trekken en staat de vijand misschien reeds voor Utrecht, als onze militie nog wordt bijeengetrokken. Zoo *dán* onze forten niet met den meesten nadruk zich doen gelden; zoo

één of meer in den eersten aanloop verloren gaan — want zich zelf verdedigen doen zij niet, ik ben dat met de meest hevige tegenstanders van de doode weërmiddelen eens — dan zal daardoor, vooral op dat oogenblik, eene ontzettende bres in ons weerstandsvermogen geschoten zijn.

Ik erken dat *zulk* eene verrassing zeldzaam zal zijn, maar het is zaak daarop in elk geval voorbereid te wezen, te meer daar onze naburen ook wel weten, dat met eene buitengewoon snelle overvalling veel voor hen is te winnen, weinig is te verliezen.

Maar wat houden wij dan over voor het veldleger? Wat voor het bewaken der kusten? zal men vragen. Dat zal natuurlijk afhangen van de organisatie — de sterkte, indeeling en aanvulling — onzer levende strijdkrachten. Ik geloof dat wij in de eerste plaats moeten vragen — en daarom ben ik, wanneer die regeling niet *samen* kan gaan, wat ik liever zou zien, eerst voor eene regeling van het vestingstelsel en daarna voor eene regeling van de levende strijdkrachten — in welke positie moeten wij den vijand tot staan brengen, welke linie wordt daartoe door de natuurlijke gesteldheid van het land het eerst aangewezen, waar moeten wij nog meer kunnen standhouden, en welke werken zijn daartoe noodig? Daarna moeten wij vragen: hoeveel personeel is er noodig om die sterkten en de linie zelf behoorlijk te verdedigen? Eindelijk moet de vraag gesteld worden: hoe sterk kan het veldleger nu nog zijn zonder onze finantiële krachten geweld aan te doen? Wij moeten den vijand tot staan brengen — ik herhaal dit nog kortelijk — dat staat *voorop*; dat is noodig om tijd te winnen tot het ontwikkelen van alle krachten, waarover wij kunnen beschikken; dat is noodig om tijd te winnen tot het verkrijgen van hulp; dat is eindelijk noodig om den vijand zooveel mogelijk af te matten, wat, zoo hij een volksleger heeft, niet zonder gewicht is. Zal echter dat tijd winnen werkelijk nut aanbrengen; zal het mogelijk zijn over alle beschikbare krachten te kunnen disponeeren, dan is het in de eerste plaats noodig — de heer Abel toonde dat in het voorbeeld van Denemarken en Frankrijk duidelijk aan — dat ieder, die daartoe de geschiktheid bezit, geoefend wordt. Blijft men bij ons volharden bij een stelsel, dat de beste elementen van ons volk in de gelegenheid stelt door geld de oefening af te koopen; het stelsel dat hen, die het meeste belang hebben bij het behoud der

vrijheid, gelegenheid geeft ongeoeffend te blijven; het stelsel, dat de meest ontwikkelde burgers van den staat, die door die meerdere ontwikkeling het meest gebruik kunnen maken van hun burgerrecht, ongeschikt laat hun zwaarsten burgerplicht te vervullen, dan kan de uitkomst niet twijfelachtig zijn. Vermoedelijk zullen wij den vijand wel tot staan brengen, maar wij zullen van dat voordeel geen partij kunnen trekken. Onze nationale weerbaarheid — om bij de benaming van den heer Abel te blijven — zal aan hare verplichting hebben voldaan, maar het land niet kunnen redden, omdat geen volksweerbaarheid haar te hulp komt.

Wat onze kusten betreft, daarvoor behoeven wij in de eerste dagen niet bevreesd te zijn. Met een landingsleger staat men niet zoo op eens voor de deur (1). Indien wij een behoorlijk stelsel van bewaking, niet door schildwachten en palen met manden of andere signaal-toestellen alleen, maar vooral door lichte, ver in zee gaande, zich snel bewegende vaartuigen met eenige zeewaardige gepantserde oorlogschepen vóór, eenige voldoende gepantserde en gewapende schepen met weinig diepgang op de kust hebben, dan zijn wij aan die zijde voor-

(1) Om een leger van 40,000 man — met minder zal men toch op onze kusten wel niet komen aanzetten, als men geen haven heeft — in te schepen en te vervoeren, zijn veel schepen en is veel tijd noodig. Onopgemerkt kan zoo iets in den tegenwoordigen tijd niet blijven.

De volgende opgaven kunnen eenigermate doen oordeelen over de eischen voor zulk eene onderneming.

De *Engelsche expeditie naar Walcheren*, in 1809, bestond uit 40,000 man en 3000 paarden. De toebereidselen duurden meer dan twee maanden. De landingsvloot bestond uit 37 linieschepen, 23 fregatten, 33 oorlogschepen van kleiner charter, 28 bombardeer- en 36 kleinere schepen, en eene ontelbare massa transportschepen.

De *Fransche expeditie naar Algiers*, in 1830, bestond uit 35,000 man. De nitrusting duurde zes maanden, de inscheping veertien dagen. De vloot bestond uit 104 oorlogschepen (7 met stoom), 487 koopvaardijschepen en 85 niet diepgaande vaartuigen.

De *Fransch-Engelsche expeditie naar de Krim*, in 1854, had weken noodig om de troepen over te brengen. Alleen de artillerie — maar 16 voertuigen per batterij, de onder-officieren zelfs nog onberekend — had voor zich noodig 13 stoom- en 24 zeilschepen.

Naar *China* zonden de Franschen maar 7000 man, en hadden maanden noodig voor voorbereiding.

Tot de *Engelsche expeditie naar Abyssinië*, in 1867, werd in April besloten en eerst in October waren de troepen, 10,800 man, in de baai van Annesley aan wal; — zij kwamen uog wel uit de buurt: Britsch-Indië.

loopig voldoende verzekerd, te meer daar onze spoorwegen langs de kust en, van het centrum, straalsgewijze naar de kust loopende, gunstig zijn gelegen voor het bijeenrekken van troepen op een bepaald punt en voor het aanvoeren van hulptroepen uit het centrum. Eene landing is voor ons trouwens alleen gevaarlijk, als zij plaats heeft tusschen de beide havens van Amsterdam en Rotterdam, indien namelijk de positie van Amsterdam, volgens het bestaande project, wordt verbeterd, en Helder — een *zéér gewichtig* punt — in ons bezit blijft. Wat zal de vijand nu met zulk eene landing winnen, als Helder, Brielle en Hellevoetsluis in ons bezit zijn en de buitenhavens van Rotterdam en Amsterdam voor hem gesloten blijven? Wij spreken over de waarde der forten, en daarom herinner ik er aan dat het hier *weder* die forten en kustbatterijen zijn, die den grootsten steun moeten leveren; dat alleen door forten, alleen door goed verdedigde doode strijdmiddelen den vijand kan belet worden eene haven te vermeesteren waarin hij zijn zwaar materieel en zijne behoeften kan aan wal zetten; ongestoord gebruik te maken van eene reede, waar zijne schepen veilig liggen tegen storm; *voor dit laatste is de reede van Brouwershaven toch nog te gunstig voor hem gelegen om onverdedigd te blijven.*

Wat zal de vijand winnen met eene landing onder die omstandigheden? Ik ben het nog volstrekt niet eens met hen, die beweren dat hij dan staat *in den rug van de Utrechtsche linie*, namelijk in *dien* zin, dat die linie daardoor zou moeten verlaten worden. Naar mijne meening kan hij vrij nabij de kust, bij eene oordeelkundige plaatsing onzer troepen en eene wel overlegde versterking van terrein-voorwerpen, worden opgehouden. Door het doelmatig afgraven van de meestal smalle polderkaden, het afbreken van de talloze bruggen, het versterken van dorpen en alleenstaande huizen en het draszetten van polders, zal men, met eene kleine macht, eene groote overmacht kunnen opsluiten op de duinstrook; de strook, waarop Delft, 's Gravenhage, Leiden en Haarlem liggen. Dit terrein moet dus bijzonder bestudeerd worden door het veldleger; eene herfstmanoeuvre voor eene divisie in deze streck, acht ik even nuttig als eene in den omtrek van Milligen. Het terrein tusschen Utrecht en de zee, ons onvergelykelijk sterk polderland, kan niet te nauwkeurig bestudeerd

worden, vooral daar de eenheid van leiding hier groot gevaar loopt verbroken te worden en het zelfstandig, doch in goed onderling verband, optreden van kleiner afdeelingen hier op den voorgrond treedt.

Terugkeerende tot het behandelde onderwerp, kom ik tot het besluit, dat de Utrechtsche linie voor ons onmisbaar is en dat, om er zooveel nut van te trekken als zij kan leveren, de in de vestingwet voorgestelde verbeteringen hoogst wenschelijk zijn. Vooral voor de positie Naarden en het vak tusschen Lek en Waal zou ik nog méér wenschen.

Over de sperforten zal ik alleen dit zeggen, dat ik deze, evenals de heer Abel, noodzakelijk acht, en dat ik van gevoelen ben, dat men daaraan *zoodra mogelijk* moet beginnen. Zijn zij er niet, als een oorlog uitbreekt, dan zouden wij verplicht zijn de bruggen te laten springen, wat ik zou betreuren; zijn die forten er wel, dan kan men de bruggen sparen. *Dit* alleen reeds vergoedt ruimschoots de aan den bouw verbonden kosten, en maakt het ook duidelijk, dat met dien bouw haast is; dat eene welbegrepene economie eene spoedige daarstelling eischt.

Wat de buitenliniën betreft, wensch ik alleen een enkel woord te spreken over de stelling Groningen—Delfzijl. Zoo als u bekend is, heb ik mij steeds als een groot voorstander van deze positie doen kennen. Thans is dit echter niet meer het geval. Die omkeer in mijne meening is voornamelijk het gevolg van de lezing van een werk over die positie, geschreven door den heer J. P. Koster onder den dubbelen titel (op den omslag) *Bijdrage tot de kennis van den tegenwoordigen staat der provincie Groningen* en (op de eerste bladzijde) *de provincie Groningen en hare defensie in de laatste twee eeuwen*.

Hoewel ik noch den tijd, noch voldoende gegevens heb om deze zaak grondig te bestudeeren en dus niet wensch te treden in de onderdeelen der quaestie, zoo ben ik toch tot de conclusie gekomen, dat wij deze positie moeten verlaten en wel op grond van de volgende overwegingen:

1°. Door hare ligging nabij de grenzen zal er alleen in zeer buitengewone gevallen gelegenheid zijn de inundatie te stellen.

2°. Alleen wanneer wij zeer veel tijd zullen hebben, zal dat mogelijk zijn; doch dan hebben wij die stelling niet noodig om

daar alles te verzamelen wat in de Noordelijke Provinciën voor de verdediging nuttig kan zijn.

3°. Is de linie gesteld, dan is zij niet anders in gemeenschap met Holland dan door de Noordzee — dus *buiten om* — daar de Wadden afgedamd worden door de vereeniging van Ameland met den vasten wal.

4°. De mogendheid, die ons van de oostzijde kan aanvallen, is machtig genoeg ter zee om zulk eene communicatie te beletten, en daar deze mogendheid tevens meester is van de betonning van de Eems, zoo kan hij dat vaarwater altijd gebruiken en eene landing op de kust, van de Lauwerzee af tot de Eems, uitvoeren.

5°. De inundatie *moet* hier gesteld worden met zeewater en zou ontzachtelijk groote nadeelen aan de geheele streek, die ondergezet wordt, berokkenen, zoodat de vergoeding daarvoor zéér hoog zou oploopen.

6°. Om de linie in orde te brengen, zouden zeer groote sommen uitgegeven moeten worden.

Indien ik nu die punten overweeg, dan kom ik tot de conclusie: dat deze stelling én wegens vergoeding voor schade én ten gevolge den ongunstigen toestand waarin zij thans verkeert, zeer veel zal kosten; dat zij in orde gemaakt zijnde òf niet bij tijds gesteld zal kunnen worden òf, gesteld zijnde, moeilijk te verdedigen en nog moeilijker in verbinding met Holland te houden zal zijn, en daarom die kosten niet waard is.

Alvorens van dit geschrift af te stappen, moet ik nog op enkele, mij bij eene oppervlakkige lezing van sommige gedeelten al dadelijk opgevallen, zwakke punten in het betoog van den schrijver wijzen.

In de voorrede zegt deze: „Reeds sedert eene reeks van „jaren wordt het behoud der vesting Groningen door de bewoners „van Stad en Lande bestreden, omdat zij door hen onhoudbaar „geacht wordt tegen vijandelijken aanval; haar harnas van steen „en narde belemmerend voor de uitbreiding der stad, schadelijk „voor de welvaart en de gezondheid harer inwoners.”

Het is een merkwaardig verschijnsel, dat men uit de verklaring dat eene vesting *onhoudbaar* is besluit tot hare *opheffing*, terwijl men zoo zou meenen dat dit eene reden te meer was om aan te dringen op *verbetering* of *beter houbbaar making*.

In hoeverre de vestingwerken de stad Groningen ongezond maken

zal ik niet beslissen; wel heb ik in de geneeskundige verslagen steeds gevonden dat werd gewezen op slecht drinkwater, gebrekkige politieverordeningen, onvoldoenden afvoer van faecale stoffen, enz. enz.; van de nadeelen, door de wallen veroorzaakt, heb ik daarin niets gevonden.

Ziet men in die verslagen de sterftecijfers na, dan vindt men o. a. in 1872 de sterftegevallen 1 overleden voor Groningen op 33,69; Appingadam (open stadje) op 27,73; Baflo op 27,70; Bedum op 33,33; Bierum op 33,50; Grijskerke op 30,63; Hoogkerk op 32,97; Leens op 30,20; Nieuwe Schans op 23,04; Stedum op 32,10, en Termunten op 25,57 inwoners. Alzoo verkeert de *vesting* Groningen tegenover al die *open* plaatsen, al die dorpen, die *in dezelfde streek liggen* — ik heb die daarom juist aangehaald — nog in de gunstigste positie. Gaat men nu na den gezondheidstoestand voor eenige *open* steden, dan vindt men bij vele *nadeeliger* cijfer, bijv. bij Dockum 1 op 28,13; bij Franeker 1 op 32,32; bij Harlingen 1 op 33,59; bij Utrecht (bijna tweemaal zoo bevolkt als Groningen, in eene gezonde streek en volstrekt niet door vestingwerken beperkt in hare uitbreiding) 1 op 33,60; bij Amersfoort 1 op 33,74; bij Zierikzee 1 op 33,78; bij Veere 1 op 23,39; bij Tholen 1 op 21,62; bij Hoorn 1 op 28,71; bij Haarlem (even bevolkt als Groningen) 1 op 33,36; bij Amsterdam (negen maal sterker bevolkt dan Groningen) 1 op 33,84; bij Leiden 1 op 33,20; bij Gouda 1 op 25,73 inwoners, enz. enz. Uit het sterftecijfer kan ik dus die conclusie ook niet trekken. Wanneer toch zoo vele open plaatsen én in dezelfde streek als Groningen én over het geheele land verdeeld, hetzelfde cijfer aangeven — men zou dit aantal nog zeer sterk kunnen uitbreiden — dan mag men waarlijk niet dááruit besluiten dat de *vestingwerken* de schuld daarvan zijn.

Een ander zwak punt — en hierbij zal ik het thans over dit werk laten — is, dat de schrijver zegt, en *bij herhaling* zegt, dat 18 accessen door deze linie loopen en dan vraagt: „Waar zijn „de sterkten, die de Groningsche linie verdedigen en de passage „over het 18tal accessen beletten moeten?”

In de eerste plaats moet opgemerkt worden, dat een acces — zoo het een smalle weg is — alleen *dán* gevaarlijk is, als die weg een inundatie-kade vormt en dus *niet afgegraven mag worden*. Is

dat niet het geval, dan zal het zeer gemakkelijk zijn zulk een acces onbruikbaar te maken. Welke zijn nu die 18 accessen?

Deze zijn: de zeedijk en kunstweg naar Delfzijl — deze *twee* loopen dus op Delfzijl aan; — de kunstweg naar Appingadam en die naar Ruischerbrug — deze *twee* zijn thans onverdedigd, zijn af te graven en gemakkelijk te verdedigen; — de kunstweg langs het Winschoterdiep, de kade langs dat diep, de spoorweg van Nieuweschans, de Hondsrug met spoorweg en straatweg van Assen, de Hoornsche dijk, de kunstweg van Eelden, de spoorweg van Leeuwarden, de straatweg van Leeuwarden en de kunstweg be- noorden het Hoendiep — deze *tien* loopen op de vesting Groningen aan; — de kunstweg naar Wetsingerdam, die naar Warfhuizen en die naar Niekerk — deze *drie* kunnen weder afgegraven en ge- makkelijk verdedigd worden, — en eindelijk den dam tegen de Lauwerzee.

Men ziet alzoo dat van deze 18 accessen — de *zes* tusschen het Winschoter- en Hoornsche diep zou men, in militairen zin, *één* acces kunnen noemen — *twaalf* afgesloten kunnen worden door Groningen en Delfzijl, *vijf* niet langer acces behoeven te blijven dan men in oorlogstijd zelf wil, en *een*, langs de Lauwerzee, moet blijven en nog onverdedigd is.

Omdat Groningen en Delfzijl op dit oogenblik niet voldoen aan de eischen, die men er aan moet stellen, is nog geen rede om te zeggen dat die *twaalf* accessen niet zijn verdedigd.

Ik mag hier thans niet langer bij stilstaan. Naar mijne meening moet deze positie vervallen en vervangen worden door eene andere, waarop ik later de aandacht meende te vestigen, wat thans niet mogelijk is; daarom zal ik thans hierbij nog met een paar woorden stilstaan.

Door de welwillendheid van den heer Koster ben ik in de gelegenheid geweest kennis te maken met een *Rapport van de Ge- committeerden tot het inspecteeren der avenuen der Provincie Fries- land, met de daartoe behorende Bijlagen van 16 Febr. 1785.*

In dit rapport wordt op duidelijke wijze, voor zoover het op de tegenwoordige kaart is te volgen, aangegeven hoe, met geringe middelen, de provincie Friesland tegen eenen inval van ruitery is te beschermen. Vermoedelijk zullen verschillende streken, die

daarin als zeer gemakkelijk ontoegankelijk te maken, worden opgegeven, thans aanmerkelijk zijn veranderd; dit zou thans ernstig onderzocht dienen te worden. Bedoelde linie volgde de Linde, verder gedeeltelijk de Tjonger of Kuinder, en ging dan noordwaarts naar en langs de Lauwers tot aan de Lauwerzee.

Het ligt nu geenszins in mijne bedoeling deze linie te verdedigen of, zelfs al was zij nog zoo spoedig te stellen, te wenschen haar op te maken voor eene permanente verdediging; ik wensch er alleen de aandacht op te vestigen, omdat deze linie nog van groot nut kan zijn, zoowel voor eene tijdelijke verdediging tegen opdringende cavalerie-massa's — die ons vooral in den aanvang van den oorlog hier het meeste kwaad kunnen doen, door deze provinciën met spoed te overstroomen en alle communicatie af te sluiten — als om zoo mogelijk later eenen slependen partijangers-oorlog te beginnen of voorwaarts te rukken in 's vijands rug met hulplegers.

Zal dit echter ooit mogelijk zijn, dan moeten die afdeelingen, die zoolang mogelijk standhouden om 's vijands ruitery en kleine afdeelingen op te houden, zeker zijn zich te kunnen bergen; terwijl evenzoo de troepen, die hier zullen moeten optreden, zonder eenig bezwaar daar aan wal gezet moeten kunnen worden. Daartoe nu is noodig eene positie, leunende aan de Zuiderzee, en het komt mij voor dat de positie rechts voorwaarts van de Lemmer, van de Zuiderzee loopende over het Tjeuke-, Sloter- en Heegermeer tot ten noorden van Hindeloopen weder aan de Zuiderzee aansluitende, daartoe gunstig is. Dit gedeelte ligt het meest achterwaarts en is het meest in de nabijheid van de Noord-Hollandsche kust. Nog eene andere oorzaak doet de aandacht op dit punt vestigen, en wel dat het de streek is, waar de Noord-Hollandsch-Friesche spoorweg op de Zuiderzee zal moeten aanloopen. Met zekerheid is nog niet veel van de richting dezer lijn te zeggen. Zooals bekend is, zijn er twee comité's, het comité Wouda en het comité Bloem, die concessie hebben aangevraagd. Mijn schrijven aan den secretaris van laatstgenoemd comité, om eenige speciale opgaafe van de voorgenomen richting, is onbeantwoord gebleven, zoodat ik alleen weet dat de lijn Wouda zou loopen van Leeuwarden over Sneek, IJlst en Oudega, ombuigende langs Hindeloopen tot

Staveren; verder van Enkhuizen langs Hoorn en Purmerende naar Zaandam, en verder aansluitend aan het centraal-station te Amsterdam; bovendien een zijtak van Hoorn naar Alkmaar. De lijn Bloem zou loopen van Grouw over Sneek, Bolsward naar Hindeloopen; verder van Medemblik langs Hoorn en Purmerende op Amsterdam, met een zijtak van Hoorn naar Enkhuizen.

Het komt mij voor, dat het niet van belang ontbloot zou zijn uit te maken, of hier eene positie zal komen of niet, vóór dat omtrent deze concessiën wordt beslist, daar dan waarschijnlijk ook de te volgen richting of aansluiting eenigszins in het belang der defensie kon worden geregeld, en vooral ook de aansluiting aan andere spoorweglijnen.

Wat den IJssel en Nijmegen betreft, er zijn zeer goed gevallen denkbaar, dat wij berouw zullen gevoelen daar te veel gesloopt te hebben. Moet men echter kiezen tusschen het inrichten om *altijd* te verdedigen of *nooit*, dan zeg ik: *nooit*. Ik zou liefst tusschendoor zeilen, en willen behouden de werken *om* Nijmegen — de Sterreschans van achteren openmaken — en Doesburg.

Zulk eene positie van Nijmegen — na slooping van de wallen der stad, het veranderen der Sterreschans en het wegvoeren van het grootste gedeelte der bewapening aan vestinggeschut — zou bij het handhaven eener gewapende onzijdigheid veel, zeer veel steun kunnen geven aan een observatie-leger daaromtrent opgesteld. Zoo ook acht ik eene stelling bij Mastenbroek voor eene gewapende onzijdigheid van zeer veel nut en voor die gevallen, waarin aan een tijdelijk standhouden aan den IJssel zou kunnen gedacht worden — die gevallen kunnen zich zeer goed voordoen — bepaald *onmisbaar*, wil het leger geen gevaarloopen grootendeels verloren te zijn bij onverhoopte doorbreking van den vijand. Moet ik echter kiezen tusschen eene positie aan de Lemmer en eene bij Kampen, dan kies ik de eerste; want deze is onder alle omstandigheden, mijns inziens, *onmisbaar*.

Aan de zeezijde acht ik de kustbatterijen van Helder — hoewel alléén niet in staat eenen machtigen vijand het *doordringen* te beletten — voor *onmisbaar*. De positie aan de landzijde is daar in de eerste plaats noodig om de kustbatterijen tegen aanvallen te land te dekken en kan verder, zoo de vijand toch eens

mocht landen in Noord-Holland, dienen om afgesneden korpsen op te nemen. De buitenhavens van Amsterdam en Rotterdam (Nieuwe Maasmond) moeten *zoodra mogelijk* verzekerd worden. Brielle moet den Maasmond en Hellevoetsluis het Haringvliet afsluiten; vereenigd moeten zij eene landing op Voorne en Putten beletten. Een fort aan de Hoornsche hoofden moet de positie van Hellevoetsluis de nog ontbrekende kracht schenken.

Het nut der positie Willemstad zal niet behoeven opgesomd te worden

Laat ons thans een oog slaan op ons centraal-reduit: de versterkte hoofdstad. Ik merk vooraf op, dat wij in het bijzondere geval verkeeren dat wel de *hoofdstad*, maar daarom toch niet de *zetel der Regeering*, bij ons het middelpunt vormt der landsverdediging; wij mogen daarbij echter niet voorbij zien, dat de zetel der Regeering tegen een aanval van de landzijde toch volkomen is gedekt, zoodat niet onverwijd tot eene verhuizing behoeft besloten te worden. Ik heb eene schets van Parijs, Antwerpen en Amsterdam — op dezelfde schaal geteekend — laten maken om u in de gelegenheid te stellen met één oogopslag de uitgebreidheid dezer centraal-stellingen te kunnen vergelijken. Deze vergelijking valt zéér in het voordeel voor Amsterdam uit. Wanneer men de linie van insluiting, loopende van Huissen aan de Zuiderzee over Blaricum, Laren, Hilversum, Tienhoven, Breukelen, Westveen, Zevenhoven, Nieuwveen, Aalsmeer, Kruisdorp, Heemstede, Haarlem, Velzen — de aansluiting hier aan de Noordzee nu eens wegdenkende — Heemskerk, Castricum, Oost-Graftdijk en Oosthuizen tot Schardam aan de Zuiderzee, meet, dan vindt men eene lengte van ongeveer 110,000 meters, zijde 20 uren gaans, terwijl de afstand van Huissen tot Schardam, over zee, ongeveer 32,000 meters (6 uren) bedraagt.

In de eerste plaats mag niet over het hoofd gezien worden, dat de vijand deze positie aan de landzijde gemakkelijker hermetisch kan afsluiten dan een gerebrancheerd kamp, daar hij hier slechts de toegangen behoeft af te sluiten. Hij heeft daarvoor dus minder troepen noodig, dan anders het geval zal zijn, maar wat maakt dat uit, als het waar is dat een ingesloten leger toch niet uit kan breken als de vijand met overmacht — wat bij ons

toch wel altijd het geval zal zijn, als de vijand het zóó ver heeft kunnen brengen — om de positie ligt.

Men mag echter ook niet over het hoofd zien, dat na den bouw der forten aan het Kanaal door Holland op zijn Smalst, wij dit kanaal *langen tijd* zullen kunnen verdedigen tegen eenen van het zuiden — na de Utrechtsche linie geforceerd te hebben — opdringenden vijand, en dan geheel Noord-Holland nog vrij hebben, en verder, wanneer de vijand op de eene of andere wijze ook in Noord-Holland is, dat zijne communicatie tusschen het insluitingsleger in Noord-Holland en dat in Zuid-Holland nog zeer gebrekkig is en hij dus beide deelen zelfstandig moet maken.

Eindelijk, zeker het grootste voordeel, moet ik de aandacht vestigen op de 6 uren lange, niet af te sluiten kust van de Zuiderzee. Zoolang Helder in ons bezit is, zal de vijand *daár* zeker niet met zijne schepen kunnen komen, en als, na den onverhoopten val van die kustplaats, onze daartoe geschikte schepen op de Zuiderzee zijn geretireerd, dan nog zal hij de positie aan die zijde niet afsluiten.

Niets zal ons dan beletten ons leger in te schepen en ergens te landen. Naar omstandigheden zou men dan kunnen landen bijv. in Noord-Holland — als de vijand daar niet heel sterk was — tusschen Medemblik en Enkhuizen, of wel in Friesland, ten einde daar, geholpen door de bevolking, partij trekkende van den bodem in sommige streken, den oorlog voort te zetten, of bij Kampen om den vijand in den rug te bedreigen. De groote sterkte der positie van Amsterdam maakt dat het geheele leger disponibel is, en de vijand dus verplicht is zijne troepenmacht over het geheele land te verspreiden, waartoe eene ontzettende overmacht zal noodig wezen.

Doch ook al kon dit niet, dan geloof ik dat het tijdvak, waarop Amsterdam uitgehongerd zal zijn, even veel maanden zal bedragen als dat voor Antwerpen of Parijs weken zou tellen. En *dán?* En dan, ja als er *dán* nog geen hulp komt, als *dán* nog geen een staat van Europa inziet dat wij recht van bestaan hebben, dan.... ja dan zijn wij eindelijk verloren; dan zal het oogenblik daar zijn, waarin ons land uit de rij der onafhankelijke staten van Europa wordt uitgewischt; maar dan kunnen wij met een gerust geweten

het hoofd buigen voor het noodlot, dan kunnen wij met hoop de toekomst tegemoet gaan, want: *een volk, dat zóó ondergaat, kan nooit lang onderdrukt worden.*

Ik nam daar straks aan dat een leger, eenmaal ingesloten in eene verschanste legerplaats, er toch niet meer uit kan breken, als de vijand er met overmacht voorstaat. Die opinie is gegrond op het gevoelen van den Belgischen kolonel Brialmont, wiens werk: *La fortification des capitales et l'investissement des camps retranchés* mij dezer dagen in handen kwam. Het zij mij vergund met u dien schrijver een oogenblik te volgen.

De staatslieden en strategisten, zegt Brialmont, zijn het nog niet eens omtrent de quaestie van het versterken der hoofdsteden. De een zegt: zij zijn de zetel van de nationale macht en het doel van den aanval; zij moeten ook het middelpunt zijn van de algemeene verdediging. Anderen daarentegen maken onderscheid tusschen staten die een vast geheel vormen en die, welke uit meer of minder goed samenhangende onderdeelen bestaan, en beweren dat in eerst bedoelde staten de hoofdstad *het hoofd en het hart* den natie vormt en dat dus, zoo de hoofdstad valt, de bloedsomloop ophoudt en de dood intreedt. De hoofdplaats van minder goed samenhangende rijken daarentegen, oefent niet zulk een invloed uit op het bestaan van den staat, en moet dan ook alleen dan versterkt worden, als zij ligt op gewichtige strategische punten.

De laatste, zegt Brialmont, hebben meer gelijk dan de eerste, evenwel moet volgens *hem* eene hoofdstad alleen dan versterkt worden, als zij ligt op een gewichtig strategisch punt — Parijs, London, Weenen, Berlijn — en moet zij zoodanig worden versterkt, dat zij nimmer ingesloten kan worden en dat de bevolking nimmer invloed kan uitoefenen op de handelingen van den verdediger.

Volgens Brialmont alzoo moet eene hoofdstad versterkt worden, niet omdat het de hoofdstad is, maar omdat zij gunstig ligt. Nog veel minder moet zij tot middelpunt gekozen worden, omdat zij het meest bevolkt is en den zetel der Regeering vormt. Die groote bevolking is niet zelden *nadeelig* voor de verdediging; de tegenwoordigheid der Regeering kan zeer dikwijls belemmerden werken op de handelingen van den verdediger.

Zoo blijkt uit de verslagen van Trochu, dat de geest der Parijsche bevolking allernadeeligst op het leger werkte. Onder de 270,000 nationale gardes waren niet minder dan 25,000, die een onteerend vonnis hadden ondergaan. Terwijl deze gardes en de vrijwillige korpsen in en om Parijs alles plunderden, zoo werd slechts één persoon — een soldaat der marine-infanterie — veroordeeld door de vijf gerechtshoven, die daarvoor waren aangeesteld en nog wel voor desertie; zoo weinig orde kon men onder deze massa houden. Niet alleen dat op deze macht niet viel te vertrouwen en dat er niets mede uit te voeren was, maar zij werkte nog zeer belemmerend op de handelingen van den bevelhebber. Dagelijks werd de nationale garde in de dagbladen hemelhoog verheven en afgeschilderd als de beste soldaten der wereld, die volkomen in staat waren het insluitingsleger der Duitschers te verslaan, maar die ongebruikt werden gelaten ten gevolge van verraad en ongeschiktheid der legerhoofden. Men kan, zegt Trochu, in eene stad als Parijs niet handelen als in het open veld; men wordt altijd gezien, altijd bespied, altijd uitgevorscht. Alle ontworpen operatiën waren den vijand bekend, vóór zij konden uitgevoerd worden. Op grond van de hier opgedane ondervinding wil Brialmont de versterkingen zoodanig aanleggen, dat het geheele bezettingsleger buiten de stad wordt geplaatst en dat het met eene geringe macht de stad in bedwang kan houden.

In het verplaatsen der Regeering ziet Brialmont volstrekt geen bezwaar, mits men vooraf de noodige maatregelen neemt en niet meer medevoert dan noodig is. Hij vindt het zelfs wenschelijk, dat de Regeering steeds in verbinding blijft met het onbezette gedeelte van het Rijk en zich niet door insluiting daarvan afzondert.

Nog eene andere opmerking maakt deze schrijver, namelijk, dat men het volk moet overtuigen, dat van het behoud van de hoofdstad lang niet het behoud van het land afhangt. Hij is van gevoelen dat men in Frankrijk betere uitkomsten had kunnen verkrijgen, als men minder waarde aan Parijs had gehecht. Volgens hem zouden de Duitschers in veel gevaarlijker positie verkeerdt hebben, zoo de legers van het zuiden hadden

geopereerd tegen 's vijands operatie-lijnen, in plaats van steeds pogingen te doen tot rechtstreeks ontzet der ingesloten plaatsen en vooral van Parijs.

Ook voor ons bevat deze opmerking eene nuttige les, wel waard in praktijk gebracht te worden. Ook wij moeten ten opzichte van onze verdedigingsliniën in dien geest het volk voorlichten. Laat ons vrij verkondigen dat onze liniën eene ongekende sterkte kunnen bezitten; dat, zelfs al staat de inundatie niet *geheel en al*, de Utrechtsche linie met eene kleine legermacht eene tienmaal sterkere vijandelijke macht kan tegen houden, zóólang tot de inundatie is voltooid; maar laat ons nooit vergeten der natie óók de overtuiging te schenken, dat onze onafhankelijkheid niet valt met die linie, dat de verdediging nog *lang niet* uitgeput is, als zij mocht doorgebroken worden. Alleen dán zal zulk een groot onheil een paniek veroorzaken en moedeloosheid doen ontstaan, als men algemeen van gevoelen is dat de vrijheid van het behoud dier linie afhangt, terwijl daarentegen de moed en volharding niet zullen verflauwen, als ieder er van doordrongen is dat nú eerst de grootste moeielijkheden voor den vijand ontstaan.

Brialmont komt in zijne beschouwingen tot het volgende besluit: dat een in een geretrancheerd kamp ingesloten leger door eene vijandelijke macht van weinig meerder sterkte wordt in bedwang gehouden, indien deze, zoo als voor Parijs en voor Metz het geval was, den tijd heeft gehad zich zoodanig te versterken, dat hij den aanvaller op elk punt lang genoeg kan ophouden om zijne troepen bijeen te trekken. Alleen in de eerste dagen van de insluiting is doorbreken mogelijk, later niet meer. Het uitvallende leger moet dan beginnen met eene groote ruimte te doorloopen onder een moorddadig kruisvuur van 's vijands geschut en daarna goed versterkte positiën nemen, terwijl het, hoe meer het voorwaarts rukt, des te meer aan alle zijden wordt bestookt.

Als voorbeeld haalt Brialmont aan den uitval van den generaal Ducrot op 30 November en 1 December 1870. Vergun mij deze in korte trekken in uw gebeugen terug te roepen.

De generaal Ducrot verliet Parijs, naar men zegt met de belofte slechts als lijk of als overwinnaar terug te keeren, en trok met 70 000 man de Marne over. Deze troepenmacht had den 30 No-

vember den geheelen dag noodig om, met eene overmacht van 2 tegen 1, van de versterkte dorpen Champigny, Coeuilly, Villiers en Bie, het eerste en laatste aan de Wurtembergers en Saksers te ontveldigen. Op den 1 December steeg de legersterkte van de Franschen tot 100 000 man; maar toen ook stonden reeds 50 000 Duitschers in eene sterke positie daartegenover opgesteld en rukten belangrijke versterkingen aan, die gaande weg met versche krachten in het gevecht konden ingrijpen. De Franschen kwamen dien dag niet verder vooruit en waren den volgenden dag (2 Dec.) weder verplicht over de Marne terug te gaan.

„Den volgenden morgen,” zegt majoor Blume, „had Ducrot gestaan tegenover 80 bataljons, 26 escadrons en 250 vuurmonden. Zoo Ducrot,” zegt deze schrijver, „den 30 November was doorgebroken, dan had hij noodwendig moeten kampeeren in den omtrek van Villiers, omringd en in de onmiddellijke nabijheid van de Duitsche troepen. Gedurende dien nacht zouden de garde en het grootste gedeelte van het IV korps bijeengetrokken zijn en eene met zorg gekozene positie bezet hebben. De Duitschers hadden den vijand niet zonder slag of stoot laten voortrukken; de daaruit ontsponnen gevechten zouden de Franschen hebben opgehouden en den Duitschers de gelegenheid verschaft hebben, tijd te winnen tot het bijeentrekken van nieuwe korpsen, om hen daarna in het open veld aan te vallen met de versche troepen der garde en van het IV korps.”

„Indien de Duitschers,” zegt generaal Trépier in zijn geschrift: *Considérations sur le système défensif de Paris*, „het leger van Ducrot hadden laten voorwaarts rukken, na den slag bij Champigny, in de vlakte van Brie, dan zouden zij hem vernietigd of gevangengenomen hebben. Zij wierpen hem liever op Parijs terug, om de monden te vermeerderen en de overgave uit gebrek daardoor te verhaasten.”

Bij dit alles moeten wij niet vergeten dat, zoo als wordt beweerd, Gambetta had beloofd dat 150 000 man te Fontainebleau zouden staan, wat de poging van Ducrot zeer verklaarbaar maakt.

Alvorens van dit geschrift van den kolonel Brialmont af te stappen, wil ik nog aanhalen waarom hij Antwerpen boven Brussel verkiest als centraal reduit.

In de eerste plaats geeft hij de voorkeur aan Antwerpen, omdat deze stad aan eene groote rivier ligt, die haar met de zee in verbinding stelt en door diepe onderwaterzettingen gedeeltelijk gedekt en met Holland in verbinding is.

Naar mijn bescheiden meening zijn die voordeelen niet zeer groot. Wat de communicatie met de zee betreft, ik weet geen eene mogendheid, die België te land zou kunnen aanvallen en die niet zóó machtig op zee is, dat zij de Schelde zou kunnen afsluiten. Eene mogendheid, die over zee moet komen, kan het uit den aard der zaak altijd. Het is mij niet bekend hoever de inundatie zich om Antwerpen uitstrekt. Brialmont zegt op bl. 137: „Elles rendent le blocus de cette place impossible, à moins que l'assiégeant ne soit maître de la Manche et assuré du concours des Pays-Bas.” Ik vermoed echter dat de vijand die inundatie wel zal kunnen observeeren; als het Belgische leger in die positie zit, heeft hij niets daarvan te vreezen. Wat die communicatie met Holland betreft, merk ik op dat dit niet veel zou baten, als wij onzijdig bleven. Wij zouden dan toch niet kunnen toelaten, dat men Antwerpen van alles voorzag. Ik trek daaruit het besluit, dat Brialmont ook een voorstander is van een gezamenlijk optreden van België en Nederland, en ik ga nog verder en beweer dat de groote kracht van de positie van Antwerpen dáárop hoofdzakelijk berust. Daarom beweerde ik, dat zulk een verbond ook voor België véél waard zoude zijn.

Het tweede voordeel, door Brialmont aangehaald, weegt mijns inziens veel zwaarder. In „Antwerpen,” zegt hij, „is ten allen tijde door den handel opgeslagen een enorme voorraad levensmiddelen en andere behoeften, als: granen, gezouten vleesch, wijnen, spiritualiën, koloniale waren, leder, touwwerk, manufacturen, steenkolen, ijzer, constructie-hout, enz., enz., zoodat, indien het Belgische leger in deze positie werd teruggeworpen vóór dat het behoorlijk was geaproviandeerd, of wel met verlies van den geheelen voorraad, het hier alle middelen zou vinden om op verbaal te komen. Op Brussel teruggeworpen, zou het leger daarentegen, van den eersten dag af, aan gebrek ten prooi zijn, daar deze stad geen voorraad bezit en als het ware van den eenen dag op den anderen leeft.”

Het komt mij voor, Mijne Heeren! dat het vooruitzicht van België, ondanks de sterke positie van Antwerpen, niet zoo heel gunstig is. Eenmaal in Antwerpen ingesloten — Brialmont zegt het bij herhaling — zal het leger er niet meer uit kunnen, en zal het slechts zoolang kunnen standhouden, als de dáár aanwezige voorraad duurt. Waar zou het leger, al kon het zich doorslaan, trouwens heen? Het terugtrekken op Antwerpen bewijst reeds, dat het daarbuiten niet meer kan standhouden. Alleen de hulp van eene groote mogendheid en eene zéér spoedig in werking tredende hulp kan het redden, tenzij België en Nederland vereenigd optreden.

Brialmont zegt dat alleen in de eerste dagen der insluiting het doorbreken van het ingesloten leger mogelijk is. Daar nu het Belgische leger zich wel niet zal laten insluiten dan na eenen hardnekkigen weerstand, zoo zal het vermoedelijk in die eerste dagen niet veel kunnen uitrichten. Ik vrees dus dat de voorraad van Antwerpen den duur van den oorlog zal bepalen als België alleen staat.

Geheel anders wordt die toestand echter als wij vereenigd optreden en daartoe alles vooraf hebben ingericht. Het Belgische leger laat zich dan *niet* insluiten in Antwerpen, maar werpt daar alleen zoo veel troepen in, als noodig is om die positie zoolang te verdedigen als de opgelegde voorraad — die dan ook veel langer kan strekken — toelaat. De Belgische regeering vestigt zich in de stelling, en zoolang de Belgische vlag op de torenspits van Antwerpen wappert, is de verovering van België geen *fait accompli*. Het leger zelf wijkt op *onzen* bodem terug om daarna, door onze legermacht versterkt, en vermeerderd door de duizenden en duizenden vaderlandslievende Belgen, die het door den vijand bezette land *nu* naar alle zijden kunnen verlaten om zich naar Holland te spoeden en in het Belgische hoofdkwartier aan te melden, om daarna, zeg ik, dáár op te treden, waar dit mogelijk is. Met zulk een legermacht, die vrij spoedig eene sterkte van 150 000 man zal kunnen bedragen, valt niet te spotten. De vijand zal zijne macht zoodanig moeten verdeelen, dat hij zeker is op de lijn van Sluis tot Grave steeds aan eenen aanval het hoofd te kunnen bieden. Nemen wij echter weder het nadeeligste geval, dat de vijand zoo

overmachtig was en zich zoo had opgesteld, dat de vereenigde legers van België en Nederland hem geen afbreuk konden doen en dat Antwerpen eindelijk viel, dan was België, hoewel geheel en al bezet, nog niet verloren, want zoolang Neêrlands grondgebied dan nog niet veroverd was, zou de oorlog niet uit zijn. Dat Belgische leger achter onze liniën zou deze nog aanmerkelijk in weerstandsvermogen doen winnen.

En nu, ten slotte, zou het voor ons niet veel meer waard zijn in het zuiden te hebben een hulpleger, dat wel klein is in verhouding van den aanvaller, doch waarop wij stellig kunnen rekenen, dan de onzekere hulp van groote legerscharen, die ons bij die hulp nog dikwijls in ongelegenheid zouden kunnen brengen?

Ik voor mij — en ik zal hier mede eindigen — ben van gevoelen dat zulk een bond voor beide partijen zeer gewenscht zou zijn, voor geen der beide staten gevaar zou doen ontstaan door de andere overheerscht te worden, en *een krachtigen waarborg voor het behoud van den vrede, nog krachtiger voor het behoud van de vrijheid zou opleveren.*

Bij het vaststellen van ons verdedigingsstelsel zou hier op echter moeten gelet worden.

De VOORZITTER: Ik wensch den geachten spreker eene kleine opmerking te maken. In den loop zijner belangrijke krijgs- en staatkundige verhandeling heeft hij de vrees geuit van buiten de orde te zijn. Die vrees was ongegrond. De redenaar is niet buiten de orde geweest. In het algemeen moet ik aanmerken, dat bij het beoefenen van elke wetenschap, ook van de krijgswetenschap, volledige vrijheid noodig is. Het blijft echter natuurlijk altijd wenschelijk dien ernst en die gematigdheid in acht te nemen, die wij hier bij onze lezingen en discussiën gewoon zijn.

De heer STIELTJES begint met de betuiging van zijn leedwezen, dat hij in de laatste maanden de vergadering niet heeft kunnen bijwonen; doch de belangrijke verhandeling van den heer Abel heeft hem genoopt dezen avond over te komen om eenige punten te bespreken, voornamelijk ten aanzien van hetgeen in die rede gezegd is over de Deensche leger-inrichting en de Deensche vesting-

werken in den oorlog van 1864. Die zaak is meermalen in deze Vereeniging ter sprake gekomen: generaal Booms heeft over de stelling van Duppel gehandeld en de rol der artillerie bij Alsen en Duppel beschreven, en ook de heer Stieltjes zelf heeft bij meer dan eene gelegenheid die punten aangeroerd.

In de eerste plaats vindt spreker op blz. 194 in de verhandeling van den heer Abel de opmerking: „Algemeen heerschte de meening dat de verdedigbaarheid van een land berust op een groot aantal versterkte plaatsen; dat de stelling van de Dannevirke de grenzen des lands afsloot tegen de invallen, ook van den machtigsten nabuur. Die enkele stemmen, welke opgingen om die dwaling te bestrijden, vonden weinig of geen gehoor; zij bleven die des roependen in de woestijn.” En verder: „De les, in 1848 aan de Dannevirke ontvangen, scheen den Denen niet hard genoeg geweest.”

De eerste opmerking is gedeeltelijk juist, zegt de heer Stieltjes. Zonder zeer vele eigenlijke vestingen te hebben, rekende men veel op de Dannevirke. Tot ongeluk van Denemarken had een officier van den staf de meening geopperd en in geschrifte verdedigd, dat het Dannevirke (een gebrekkige oude aarden wal met eenige zeer gebrekkige inundaties) voldoende was, om, door het Deensche leger verdedigd, 100 000 man tegen te houden, en daarop vertrouwend hadden de Denen verzuimd de noodige permanente werken aan te leggen, om dit gezegde tot eene waarheid te maken. Het terrein was op vele plaatsen zeer gunstig. De Schley en de bocht bij Eckernförde met het Windebijer-Noer maakten dat eene verdediging zeer goed mogelijk was in de ruimte tusschen beide wateren, die den toegang tot de beneden Schlei zou hebben afgesneden. Had men dan goede forten met bomvrije lokalen gehad in de eigenlijke Dannevirke, zoodat een klein aantal troepen daar voldoende ware geweest, dan zou de massa van het veldleger niet gebonden zijn geweest aan die linie, en de beste troepen waren beschikbaar gekomen om op andere punten aan te vallen. Maar men had slechts gewone veldwerken, hier en daar met een blokhuys, en in den winter, bij vorst, toen de inundaties bevroren waren, moest men terugtrekken. In zooverre stemt spreker met den heer Abel in. Men had vertrouwen in de deugdelijkheid der

lichte werken en liet daarom de grootere na. Daarop volgt echter bij den heer Abel: „De les, in 1848 aan de Dannevirke ontvangen, scheen den Denen niet hard genoeg geweest.” Hiertegen moet spreker opkomen. De Denen hebben in 1848 geen les gekregen. Dit is wel beweerd in Duitsche couranten, die gesproken hebben van „bestorming van het Dannevirk” maar dit is zuivere phantasie. In 1848 is door 16 000 Duitschers op 10 000 Denen een slag gewonnen achter de Dannevirke, tusschen Bustorf en het slot Gottorf, bij de stad Sleeswijk, zonder dat van de Dannevirke een enkel schot is gedaan. Terwijl dus door de Denen een slag verloren is in het open veld, kan men niet zeggen dat zij aan de Dannevirke en door de Dannevirke een les ontvangen hebben.

In het werk van den heer L. Mulder, in 1856 uitgegeven, *De veldtocht van 1848 in Sleeswijk-Holstein*, vindt men het volgende verhaal van dien slag, en daar spreker bekend is met het terrein, dat hij in 1864 en 1872 in zijne geheele uitgestrektheid doorwandelde, kan hij betuigen dat de schrijver een nauwkeurig verhaal heeft geleverd. Men leest daar:

„Vroeg in den morgen van den 23 stonden de Deensche voorposten bij Kropp in hunne hierboven aangegeven stelling en had de aflossing op de gewone wijze plaats. Overigens gebeurde er niets om op een mogelijken aanval voorbereid te zijn. Integendeel, uit alles blijkt, dat men daaraan op heden volstrekt niet dacht. Zoo moest bijv. een gedeelte van de 2de brigade uitrukken, om aan de verschansingen van de linie van het Ahrenholz- en Langmeer (1) te werken; in Sleeswijk liet men de troepen, die het verkozen, naar de Kerk gaan (men herinnert zich dat het de eerste Paaschdag was), alles zonder wapens en dus natuurlijk ook zonder bepakking; en zoo brachten de cavaleristen en artilleristen, die in de verschillende dorpen ingekwartierd waren, den morgen in volkomene onbezorgdheid in hunne kwartieren, in den stal of waar zij wilden, door. Evenzoo was het in het hoofdkwartier op Gottorp. Toen zelfs vroeg in den morgen van den overste Von Haxthausen het rapport kwam, „dat hij aangevallen werd,” dacht men nog niet, dat men dien dag den vijand bij Sleeswijk te verwachten had.”

(1) Benoorden de stad Sleeswijk gelegen.

Verder: „Uit dit alles is de gevolgtrekking op te maken, dat „de Denen op den 23en werkelijk verrast zijn geworden door den „aanval der Pruisen, hoewel Lassoë zulks niet geheel erkennen „wil. Doch ook van de Deensche zijde wordt het bevestigd. Dinesen „zegt bepaaldelijk, „dat de Pruisen reeds voor Bustorf stonden „en hunne kanonkogels reeds op de Schlei speelden, voordat het „Deensche leger onder de wapens was.” Wanneer dus Lassoë zegt, „dat de Deensche voorhoede hare stelling reeds bezet had, toen „de infanterie der voorposten op haren terugtocht het Denenwerk „had bereikt, komt dit niet met de waarheid overeen, te meer „daar een der ordonnance-officiëren van den overste Van Waldersee „nog in de gelegenheid geweest is, met eenige huzaren Ober-Bus- „torf (binnen of benoorden het Dannevirke gelegen) binnen te rijden „en daar te zien, hoe de aanrukkende jagers de positie begonnen „te bezetten. Evenwel blijkt uit alles, dat, al werden de Denen „werkelijk verrast, zij toch zeer spoedig slagvaardig en gereed „waren om den vijand het hoofd te bieden, nog eer deze gele- „genheid had van deze overrompeling, die hij zelf ook niet ver- „wachtte, partij te trekken.”

De Denen hebben dus bij die gelegenheid geene andere les ontvangen dan dat de voorpostendienst niet goed was geregeld. Die gebeurtenis staat dus niet in het minste verband met den toestand en den aanleg der vestingwerken. Wat omtrent De Meza gezegd wordt door den heer Abel is weer volkomen juist. Men had hem eene eerezuil moeten stichten; misschien richt men nog een standbeeld voor hem op. Hij heeft door een onvermijdelijken aftocht het Deensche leger gered.

Met hetgeen de heer Abel zegt omtrent de Duppeler-stelling is spreker het weër niet eens. De heer Abel zegt: „Den 10den Februari werd Duppel belegerd; 28 Maart de 1e parallel gebouwd, 13/14 April de 3e, en eindelijk den 18en April, dus na een tijdsverloop van 10 weken, de tot aardhoopen geschoten werken bestormd en ingenomen.” Die werken waren niets anders dan kleine aardhoopen, zonder eenig metselwerk; alleen waren er buskruitmagazijnen van beton, gebrekkige houten blokhuizen, die zelfs boven de lage borstweringen uitstaken en die dus spoedig vernield waren. „Ofschoon derhalve” — aldus vervolgt de heer Abel —

„zoo als de gebeurtenissen waren geloopt, de termijn voor de „samenkomst der reeds half Maart te Londen bijeengeroepen conferentie bijzonder laat was gesteld, konden de Denen op dat „tijdstip Duppel en Alsen nog verdedigen. Dat voor hen de gevolgen minder gunstig waren; dat de vrienden, die hen tot den „krijg hadden aangezet, hen in de steek lieten, mag den Denen „niet te zwaar aangerekend worden; zij hebben in de omstandigheden, waarin zij waren geraakt, meer gedaan dan men had „durven verwachten. Maar wat huu het duurst te staan kwam, is „de ondeugdelijke samenstelling en organisatie der levende strijdkrachten.” Men herinnert zich dat generaal Booms reeds vroeger mededeelde, dat het Deensche leger geen enkele compagnie vesting-artillerie bezat; daarentegen had het wel zes regimenten cavalerie, maar die geen dienst van eenig belang gedaan hebben. Het leger was dus niet zoo zeer slecht, maar hoogst ondoelmatig samengesteld. De Denen wilden den naam hebben van een groot leger te bezitten, zooals andere landen ook wel doen, maar zij hadden moeten hebben een Deensch leger om Denemarken te verdedigen. De heer Abel vervolgt: „In al dien tijd was het hun niet mogelijk reserve troepen op de been te brengen, ten einde hun voordeel te doen met de gerekte verdediging der Duppeler stellingen. „Bij gebrek aan troepen moest Fredericia, de in het noorden van „het schiereiland zoo gunstig gelegen flankstelling, nog vóór het „eigenlijk beleg worden ontruimd en kon Alsen niet krachtiger „worden verdedigd.” Had men in plaats van eene groote massa cavalerie gehad eene volkswapening als reserve van het leger, al ware die slechts geweest in den vorm van onze schutterij, men ware verder gekomen, want om vestingwerken te bezetten en te verdedigen behoeft niet het geheele garnizoen uit volledig geoeffende manschappen te bestaan. Geoeffendheid is daarvoor niet zoo noodig als voor het veldleger, in elk geval is het eene andere geoeffendheid. Hadden de Denen daarop gelet, dan hadden zij meer kunnen doen.

Terwijl men voor reserve had moeten zorgen, besteedde men het geld aan de voor dien toestand onnutte cavalerie.

Verder zegt de heer Abel: „De goed gekozen verschanste Duppeler-stelling, welke verre van volmaakt was, schonk een verde-

„diger de gelegenheid tot tijdwinst; Fredericia had als uitmuntende „flankstelling, even als vroeger, belangrijke diensten kunnen bewijzen; dat die tijdwinst weinig voordeel bracht, dat van de „flankstelling geen partij kon worden getrokken, was ook hier te „wijten aan hen, aan wier leiding de zorg voor de levende strijdkrachten was toevertrouwd geworden.” Spreker beaamt het in zooverre als men, door vermindering der cavalerie, vestingtroepen in voldoende getale had kunnen organiseren, bij gegeven geldmiddelen.

En nu komt spreker tot het grootste bezwaar. „*Het vestingstelsel was geregeld, doch eene deugdelijke regeling der levende strijdkrachten achterwege gebleven.* De werken waren er, maar de „verdedigers te zoeken.”

Tegen die stelling moet spreker zich met alle kracht verzetten. De Denen hadden bij Alsen 8 à 10 ellendige redoutetjes, die wellicht representeren 1 à 2 van de minste van *onze* werken, bijv. de schans bij Westervoort, vijfhoekige schansen met een paar bomvrije buskruit-magazijnen en houten gebouwen, die boven den aarden wal uitkwamen. Er was zelfs geen walgang, niets dan eene borstwering met een banket. Nevensgaande profillen — uit eene vroegere lezing van spreker — duiden het aan. Het aardewerk van alle staat zoo omtrent gelijk met dat van ons fort aan de Buursteeg, in de Grebbe-linie. Dit heeft ten minste, even als het fort te Westervoort, een walgang waar men geschut op kan brengen.

Die redoutes waren gewapend met wat glad geschut; artilleriepersoneel was er weinig, korporaals waren soms artillerie-kommandanten. Men had er niet op gerekend dat men in de flank kon worden genomen door het getrokken geschut van de Pruisische batterijen aan den Venningbund. Die batterijen flankeerden de linie, en dat ook de blokhuzen, die boven den wal uitstaken, vernield werden was natuurlijk. De garnizoenen moesten tijdelijk de forten ruimen, en het meeste garnizoen was er niet in, toen zij bestormd werden. De troepen hebben gedaan wat ze konden, maar de doode verdedigingslichamen waren beneden alle kritiek. Zij waren in het geheel niet geregeld. De Duitschers hebben die kleine schansen verheven tot groote werken. Natuurlijk: hoe grooter de stelling, hoe mooier hunne overwinning! Hoe meer Mooren, hoe heerlijker de zege!

Spreker vergelijkt op medegebrachte teekeningen, alles op dezelfde schaal, eenige onzer kleine forten met de Duppelerschansen, en toont aan dat de Deensche werken bij onze kleinste sterkten, zooals die te Westervoort en te Lent, niets te beteekenen hadden en geheel niet in vergelijking kunnen komen met de krachtige forten voorwaarts van Utrecht.

Wat was de aanleiding tot dit verzuim? Sommigen hadden eene reeks van werken willen aanleggen, in den geest van die, welke te Antwerpen zijn gemaakt. Maar dan zouden de uitgaven 20 à 30 millioen thalers bedragen hebben. Dat scheen te veel voor zulk een klein land. Daartusschen en de onbeduidende versterking, welke de Denen nu bezaten, ware een middenweg te vinden geweest. Men had meer voorwaarts een dubbele rij grootere werken kunnen aanleggen dan er nu te Duppel waren. Om de gedachten te bepalen noemt spreker het: eene dubbele rij lunetten van Darçon bijv. of iets daarmede overeenkomende, met eene reduitstelling bij Duppel. Dan had men eene stelling gehad, die een tweede beleg van Sebastopol had kunnen afwachten. Dat zou eene positie geweest zijn van groote offensieve kracht. Die werken hadden zoo sterk moeten zijn, dat niet het geheele leger had behoeven gebruikt te worden om ze te verdedigen. Men had lunetten moeten hebben, waarin 200 à 300 man veilig hadden kunnen zitten.

Deshalve kan men niet zeggen: *Het vestingstelsel was geregeld.* Als amendement daarop zou spreker willen voorstellen te lezen: „*Over het vestingstelsel was veel gesproken, maar daaraan was niets gedaan; het was in volslagen wanorde.*”

Men had zich laten wijs maken, dat veldwerken voldoende waren, en dat men zich in die erbarmelijke werkjes te Duppel van 10 Februari staande gehouden heeft tot 18 April is de grootste lofspraak, die ooit op het Deensche leger kan gehouden worden, terwijl het de zekerheid geeft, dat, als dat leger had gehad een gedeelte slechts van wat wij in de Utrechtsche linie hebben, het een tweede beleg van Sebastopol zou zijn geworden.

Spreker zal besluiten met een paar opmerkingen, waartoe de vorige redenaars in deze vergadering hem aanleiding hebben gegeven.

Hij moet dan opmerken dat de heer Van Tuerenhout met op-

zicht tot de reserve-troepen te veel vergeet, dat wij door het op jongen leeftijd pensioneeren bij het Indische leger hier een groot aantal officieren voor schutterij en reserve-troepen hebben, van welke echter op voor hem onverklaarbare wijze nagenoeg geen gebruik wordt gemaakt. Men ziet nu en dan dat een gewezen officier tot bataljons-kommandant bij de schutterij wordt aangesteld, maar men kon dat meer doen, en men kon wel aan iedere compagnie van de schutterij een gewezen kapitein of luitenant van het Indische of Nederlandsche leger geven. Zij zijn in groot getal voorhanden, maar men gebruikt hen niet.

Verder komt spreker er tegen op, dat aan de troepen voor het bezetten van vestingen in alles dezelfde eischen zouden moeten gesteld worden als aan de troepen voor het veldleger. Zij moeten wel denzelfden geest van opoffering, dezelfde onderwerping aan de krijgstucht bezitten, maar zij kunnen met eene veel gemakkelijker oefening volstaan, die men juist aan de schutterij het eerste leeren kan. In de bediening van het geschut bijv. kunnen zij binnen korten tijd eene goede geoefendheid verkrijgen, wanneer de onderofficieren en korporaals goed de pointeering als anderszins weten.

Heeft men schutterij, die met 100 à 200 man te zamen goed geoefend is en goed schiet, dan zullen die in de eerste plaats op de wallen te vertrouwen zijn; daar komen geen samengestelde manoeuvres met groote massa's te pas; bovendien zijn er ook magazijnen te bewaken, er moet materieel heen en weer gesleept worden, en zijn werklieden, die aan zulk een arbeid gewend zijn, daar niet even goed voor als soldaten? Bij uitvallen moet men natuurlijk goede troepen hebben, maar ook met troepen van veel minder gehalte kan men in de eerste dagen voor de eigenlijke bewaking volstaan.

In zijn *Siége de Paris* roemt Vinoy, ten aanzien van de gebeurtenissen in de eerste dagen van October, verscheidene bataljons mobilen, die pas in September in de stad gekomen waren en die reeds in October goed bruikbaar bleken te zijn. Hadden zij maar goed kader gehad, dan zouden zij nog beter zijn geweest. Vinoy, een man die zeer kalm schrijft en zich niet aan phrases te buiten gaat, noemt de bataljons met name, die zich uitmuntend gehouden hebben.

Het groote bezwaar tegen een verbond met België (door den

heer Hoogenboom ter sprake gebracht) is volgens spreker daarin gelegen, dat België een neutrale staat is, wiens leger bijgevolg ons niet te hulp kan komen. Wij, van onze zijde, kunnen en moeten wel België te hulp komen, maar België is door de tractaten verplicht op zijn eigen gebied te blijven.

De stelling dat een opgesloten leger niet kan uitbreken, is door den heer Hoogenboom geciteerd uit het werk van Brialmont, en daarvoor is aangehaald het voorbeeld van Parijs, doch, naar sprekers oordeel, ten onrechte, omdat daar zoo weinig oude troepen waren. Alleen de korpsen van Vinoy en Regnard bestonden daaruit, maar wat waren zelfs die zoogenaamde oude troepen? De 4de bataljons van de marsch-regimenten. Het geheele korps van Vinoy telde slechts 2 regimenten oude infanterie, het 35e en 42e van linie; al het overige waren 4de bataljons van het leger en dat was in Parijs nog het beste. Zoo was het korps van Ducrot versterkt met manschappen van de mobiele garde, die op het oogenblik van den grooten uitval drie maanden gediend hadden. Het gaat dus niet op, die macht te vergelijken met die der Duitschers. Men zou moeten wijzen op Metz; maar de uitslag van het proces Bazaine heeft doen zien dat hier politieke consideratiën in het spel zijn geweest. Bazaine had de stad kunnen verlaten wanneer hij het gewild had. De werken, die men later gevonden heeft, zijn niet van dien beduidenden aard dat zij het hem behoefden te beletten. Men zegt: de vijand stond verspreid. Maar stond die ook niet verspreid in 1800 voor Genua? Alleen politieke consideratiën hebben den wil van den opperbevelhebber beheerscht, dit heeft Mr. Lachaud bij zijne verdediging onhandig genoeg doen blijken. Hij zeide toch: „Wat zou er geworden zijn van Parijs onder de Commune, als het leger van Bazaine de stad niet genomen had”. Hieruit blijkt dat men dit leger voor een of ander doel, dat niets met de verdediging van Metz te maken had, behouden wilde.

Uit de handelingen van het leger van Parijs kan men niet redeneeren. Trochu heeft niet veel veerkracht ontwikkeld. Met iederen uitval, dien men ondernemen wilde, werd gedraald. Een uitval bijv. — het blijkt uit het werk van Viuoy — werd be-raamd, maar daarna eerst tweemaal vier-en-twintig uren uitgesteld, en toen in kriegsraad behandeld. Het plan stond toen in alle couranten en het is natuurlijk dat het, op die wijze met grooten

ophef verkondigd, ook spoedig buiten Parijs bekend gernaakte.

Bij bespreking van militaire onderwerpen, ook hier te lande, let men niet genoeg op de positie van ons eigen land en de behoeften daarvan. Het is eene gewoonte geworden om het leger op Duitschen voet te schoeien; alleen de Deutsche inrichting van het leger schijnt goed. Daardoor wekt men wantrouwen. Bovendien, een leger kan op verschillende wijzen goed zijn ingericht. Zoo hoort men vaak: „zonder algemeenen dienstplicht geen goed leger.” Men vergeet dat ons Indisch leger, dat altijd op voet van oorlog is en thans, even als altijd vroeger, zoo goed zijn plicht vervult, is een aangeworven leger. Zoowel het Europeesch als het inlandsch element bestaat uit aangeworven soldaten. Men kan onder goede leiding in elken vorm een goeden troep hebben. Men kan ook wijzen op het aangeworven Engelsche leger en op het besluit van Napoleon, die den algemeenen dienstplicht door het herstel van remplaceering veranderde. Voor landen met koloniën, is geen andere wijze van samenstelling mogelijk dan werving omdat men niet de personen kan dwingen op duizenden mijlen afstand oorlog te gaan voeren. Frankrijk doet dit wol ten aanzien van Algerië, maar Algerië is niet zoo ver af, en het is ook nog de vraag of dit een goed stelsel is. Volgden wij dit voorbeeld in onze koloniën, hadden wij de militie maar voor 't nemen, dan zouden wij in Indië misschien altijd in oorlog zijn.

Het is dus een groot geluk dat wij voor Indië moeten werven, en wij moeten niet beweren dat de algemeene dienstplicht onmisbaar is voor een goed leger.

Omtrent de plaatsvervanging zegt spreker: de gewone uitdrukking is dat iemand zich afkoopt, ten einde een ander voor zich te laten doodschieten. Maar wanneer men bepaalt dat zij, die zich laten vervangen bij de militie, dadelijk ingelijfd worden bij het meest te oefenen deel der schutterij, dan ruilt men alléén, om een *anderen* dienst te doen meer overeenkomende met zijne studiën. Dan is het slechts de vraag, zal men dienen bij een korps met gele of roode kragen? Militaire belangen zijn geenszins de eenige belangen: vooral gelden die van onderwijs en opvoeding.

Hoemeer men wijst op het Deutsche leger, hoe afkeeriger men ons volk maakt van een deugdelijk nationaal leger.

Het bezit van vele of van weinige vestingen hangt geheel af

van den aard van het terrein. Wat helpt het bijv. te zeggen dat het beter is in de Utrechtsche linie één groot fort te hebben dan vele kleine? Men vindt daar een moerassigen bodem met plassen, doorsneden door verschillende wegen; die wegen behooren natuurlijk afgesloten te worden; en wat zou het baten bijv. de wegen tusschen Naarden en Utrecht om den anderen af te sluiten? Dit ware immers ongerijmd. De natuur van het terrein geeft zelve de wijze van verdediging aan.

De heer ROBIDÉ VAN DER AA wenscht enkele opmerkingen te maken over de belangrijke redevoering van den heer Abel, en hoopt niet buiten de orde te zijn, als hij eene korte algemeene opmerking doet voorafgaan.

Wanneer men spreekt van vestingen, moet men wel bedenken, dat zij — zonder te letten op het in vorige vergaderingen aangegeven onderscheid in centraalstelling, grensvestingen en sperforten tot afsluiting van spoor- of waterwegen — uit een politiek oogpunt voor drieërlei bestemming kunnen vereischt worden.

Ieder land, dat op den naam van zelfstandigen staat aanspraak maakt, zal vooreerst moeten bezitten een *vestingsstelsel* tot verdediging van zijn eigen bestaan, maar bovendien behoeven vele landen tot verdediging van bepaalde deelen des rijk's vestingen, die men *locale* of *provinciale vestingen* kan noemen, terwijl eindelijk een staat vestingen kan bezitten, niet bestemd tot verdediging van dien staat in zijn geheel of in een zijner deelen, maar om, zoo noodig, zwakkere naburen ter hulp te snellen of de neutraliteit van het land in oorlogen tusschen groote mogendheden te waarborgen, versterkingen, die spreker uit dien hoofde *internationale vestingen* noemt.

Over *vestingsstelsels* is hier ter plaatse genoeg gezegd; bij kleine staten zullen die minstens moeten bestaan uit een centraalstelling en enkele sperforten, terwijl groote rijken bovendien verschillende grensvestingen zullen bezitten. Spreker wil thans vooral op de *locale* en *internationale vestingen* de aandacht vestigen. In vele gevallen ware het hoogst onverantwoordelijk, deze beide soorten van vestingen geheel te verwaarloozen, al zal het vooral voor kleine staten, die slechts over eene geringe troepenmacht en beperkte

geldmiddelen beschikken, noodig zijn, zoodra het bestaan van het land zelf op het spel staat, deze vestingen onverdedigd te laten of zeer onvoldoende te bezetten.

Locale vestingen bezit ieder land met overzeesche bezittingen in zijne koloniën. In veroverings-koloniën dienen die vestingen veelal minder tegen aanvallen van een vreemden staat, dan wel als punt waar men zich bij een opstand der inlandsche bevolking, die men overheerscht, kan terugtrekken. Ook zal men in iedere afzonderlijke kolonie kleine versterkingen behoeven, om ten minste tegen een *coup de main* bestand te zijn. Zoo bijv. in Suriname. Niemand zal meenen, dat men daar een kostbaar vestingstelsel moet hebben tegen een buitenlandschen vijand, maar enkele forten zullen daar noodig zijn, om te kunnen beletten, dat de kolonie in geval van oorlog blootsta aan brandschatting van het eerste het beste vreemde oorlogschip, hetwelk daar gelieft te komen.

Behalve in hunne overzeesche bezittingen hebben vele rijken in Europa zulke locale vestingen in provinciën, die of door hunne afgezonderde ligging, zooals eilanden en schiereilanden, of door verschil van bevolking minder met het geheel samenhangen, om die gewesten te beschermen zoowel tegen de hebzucht van vreemde mogendheden, als tegen een opstand onder de bevolking. Ook Nederland bezit zulk een heterogene provincie in Limburg, dat een zeer onregelmatig geographisch aanhangsel van ons land is en welk gewest voor een groot deel slechts sedert betrekkelijk korten tijd een deel van den Nederlandschen staat uitmaakt. Bekend genoeg is het, dat die provincie in 1830 algemeen gezind was zich bij België te voegen, en in 1848 voor eene nauwere aansluiting aan Duitschland dweepte. De vestingen Maastricht en Venlo, die spreker voor ons vestingstelsel in 't algemeen zoo schadelijk houdt, dat hij ze zelfs voor dit lokaal belang volstrekt niet hersteld wenscht te zien, hebben toch bij den oorlog met België nut gedaan, want hadden ze niet bestaan, dan kan men als zeker aannemen, dat Limburg voor Nederland verloren zou geweest zijn.

Nu tot de *internationale vestingen* overgaande, vermeent spreker, dat dit punt vooral in ons land overweging verdient. Al mag men het als zeker stellen, dat kleine staten in Europa geene veroveringsoorlogen zullen voeren, zoolang ze niet zooals België, Zwit-

serland en Luxemburg door internationale verdragen neutraal verklaard zijn, kunnen zij ter afwering van groote toekomstige gevaren verplicht zijn, oorlog te voeren, ook al worden zij op dat oogenblik niet op eigen grondgebied bedreigd of aangetast. Spreker vergist zich misschien, maar het schijnt hem toe, dat dit bij het bespreken van ons defensiestelsel wel eens uit het oog wordt verloren. Zoover hij als leek in deze kan oordeelen, gelooft hij, dat wij, wanneer een groote staat ons land aanvalt, een zeer geconcentreerd defensiestelsel moeten aannemen. In dit geval vereenigt hij zich geheel met het aanhangige wetsvoorstel om de hoofdverdediging te bepalen tot het terrein tusschen de zee, de Utrechtsche linie en de Zuiderwaterlinie, benevens enkele vooruitgeschoven sperforten tot afsluiting van bepaalde spoor- en waterwegen; maar moet men, als men de tegenwoordige staatkundige gesteldheid van Europa nagaat, ook niet denken aan de mogelijkheid, dat Nederland betrokken wordt in een oorlog, waarbij het wel niet rechtstreeks in gevaar is, maar waaraan het toch met het oog op de toekomst moet deelnemen?

De heer Hoogenboom heeft gesproken van een verbond, geheim of openbaar, met België. Spreker is geen voorstander van zulke verbonden in het algemeen, maar hij gelooft wel, dat een staat eene vaste buitenlandsche politiek moet volgen, met welke natie men in den regel moet medegaan, en nu is hij van oordeel, dat het, wanneer eene poging gewaagd werd, om de onafhankelijkheid van België aan te tasten, de eerste plicht van Nederland, even als van Engeland, zou zijn, zich daartegen te verzetten. Nederland kan dan door zijne positie aan de Schelde van veel nut wezen en anderen, bepaaldelijk Engeland, in de mogelijkheid stellen, te hulp te komen.

Evenzoo meent spreker, dat men wel mag overwegen, of het niet wenschelijk zou zijn, aan ons noord-oostelijk frontier ten minste ééne positie te behouden. Hij wil er zich niet over uitlaten, of de linie van Groningen en Friesland, waarover zooveel gesproken is, zonder te groote opoffering van geld en troepen die twee rijke gewesten zou kunnen verdedigen, want hij is daartoe te veel leek. Voor zooveel hij er over kan oordeelen, gelooft hij, dat de tegenwoordige versterkingen van de stad Groningen

te onderwetsch zijn, om zonder groote kosten verbeterd te kunnen worden; maar zou het met het oog op de in 1870 opgedane ervaring niet wenschelijk zijn, een fort te behouden te Delfzijl of daaromtrent, dat met zwaar kustgeschut en een paar pantserschepen de Eems als internationale stelling afsluit? Frankrijk zal in geen halve eeuw den lust tot herovering van Elzas-Lotharingen verliezen, maar is vooreerst te zeer uitgeput, om aan het nemen van *revanche* te kunnen denken. Na verloop van eenige jaren zal het echter door de nieuwe ingevoerde legerorganisatie over ruim een millioen soldaten beschikken en dan zijne vloot van een voldoende landingskorps kunnen voorzien. De nieuwe grens tusschen Duitschland en Frankrijk is van te geringe uitgestrektheid en door de Vogesen en de nu van Deutsche zijde zoozeer uitgebreide versterkingen van Metz en Straatsburg te veel afgesloten, om daar met groote troepenmassa's te ageeren. Om Engeland niet tot vijand te krijgen, zal Frankrijk, als het uur der *revanche* slaat, allicht even als in 1870 de neutraliteit van België en Luxemburg eerbiedigen, maar des te grooter wordt de verzoeking, om dan door de van troepen ontbloote provincie Groningen of langs het onversterkte Delfzijl Noord-Duitschland binnen te trekken.

In de redevoering van den heer Abel komen een paar punten voor, waarmede spreker, juist in verband met de door hem vooropgezette beschouwingen, het niet eens is.

De heer Abel heeft gesproken over de rol, die Straatsburg in den oorlog van 1870 gespeeld heeft. Hij vond het zeer verkeerd, dat daar troepen lagen; die 15000 man hadden met meer nut bij het leger van Mac-Mahon kunnen gebruikt worden, en waren zij daar geweest, dan zou diens leger misschien niet geslagen zijn. Van dit gevoelen meent spreker te moeten verschillen. Van 1815 af was het te voorzien, als er ooit een oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland uitbrak en Frankrijk het onderspit dolf, (het behoefde volstrekt zoo erg niet te zijn, als in 1870 het geval was), dat dan de door Duitschland zoolang begeerde Elzas het objectief zou zijn, waarom gestreden werd. Had Frankrijk niet het ongelukkige idéé gehad, dat het nooit aangevallen kon worden, en had het bij tijds zijn defensiestelsel overeenkomstig de veranderde tijdsomstandigheden gewijzigd, dan had het de voor het

behoud van den Elzas zoo gewichtige vesting Straatsburg, om deze belangrijke stad tegen een bombardement te vrijwaren, met de noodige forten omringd. Wanneer dan die vesting goed bezet ware geweest, zoodat zij een langdurig beleg had kunnen uithouden, gelooft spreker, dat zij, indien zij behouden ware, op het vaststellen der latere vredesconditiën een grooten invloed zou hebben moeten uitoefenen. In den oorlog van 1870 was het geen fout, dat er troepen lagen in Straatsburg, die elders beter gebruikt konden worden, maar de fout was, dat Straatsburg niet naar de eischen van den tijd versterkt was; dat men daar geen behoorlijk garnizoen gelegd, noch voor de noodige ammunitie en proviand gezorgd had. Gaat men de beschrijving van het leger van Straatsburg in détails na, dan blijkt, dat de ongelukkige kommandant Ubrich heeft moeten vechten met een zeer onvoldoend garnizoen; ten hoogste waren daar een paar volledige regimenten.

Men wijst dikwijls op gebreken, die hier te lande bestaan, en betreurt het talmen, dat hier bij de regeling onzer defensie plaats heeft, maar ziet wel eens over het hoofd, hoezeer men in het oorlogzuchtige, op kriegsroem zoo beluste Frankrijk ongeveer dezelfde fouten beging. Aan het vestingstelsel van Frankrijk was sedert 1815 niets veranderd. Men had daar nog de oude cordons van vestingen, die in het noordelijk frontier tegenover België het sterkst waren, iets dat noodig was in de zestiende en vorige eeuw, toen België nog het tooneel was, waarop de groote Europeesche strijdmachten hunne veten uitvochten, maar dat volmaakt overbodig was, zoodra België een onafhankelijke staat werd, die bij internationale verdragen neutraal verklaard was. Daarentegen was reeds sedert 1815 Pruisen de eenige groote mogendheid, die aan Frankrijk grensde; maar niettemin bleef de Duitsche grens onvoldoende versterkt en werd bij den aanleg der spoorwegen niet op het defensiewezen gelet, evenals in ons land, waar een spoorwegnet getraceerd is, alsof men een prijsvraag had uitgeschreven, om het voor 's lands verdediging zoo schadelijk mogelijk te maken. Twee spoorwegen verbinden over de belangrijke bergketen der Vogesen het overige Frankrijk met den Elzas. De zuidelijkste, door de *trouée de Belfort*, is behoorlijk door die vesting afgesloten, welke het tot het laatst van den oorlog uithield. De zooveel belangrijker noordelijke

verbindingslijn met den Elzas en Duitschland, van Nancy naar Hagenau, passeert een vrij moeilijk terrein, op enkele uren afstands van Pfalzburg, eene vesting, die zekere sterkte bezit. Waarom heeft men dien spoorweg niet gelegd door Pfalzburg, of, wanneer dit om spreker onbekende redenen niet wenschelijk was, waarom heeft men die vesting niet opgeheven en een sperfort gebouwd in de bergpas van Zabern? Had in den oorlog van 1870 eene soortgelijke versterking bestaan, dan had het leger van Mac-Mahon een punt gevonden, waar het waarschijnlijk de Pruisen lang de passage over de Vogesen had kunnen boletten.

Op nog een ander punt in de rede van den heer Abel wenscht spreker de aandacht te vestigen. De heer Abel zegt, dat de vesting Bitsch goede diensten heeft bewezen. Men moet echter niet voorbijzien, dat de Duitschers niet ernstig gepoogd hebben, die vesting in te nemen. Zij was sterk door hare ligging op een hoogen berg en sloot den transversaal-spoorweg langs de grenzen af, maar was dus voor de Duitschers geen belangrijke weg om in Frankrijk te trekken. Thans wordt deze kleine vesting van Duitse zijde waarschijnlijk alleen behouden, om als locale vesting in de nieuw geannexeerde provincie Duitsch-Lotharingen de bevolking in bedwang te houden, als een nieuwe oorlog met Frankrijk uitbreekt.

Op één punt moet spreker nog de aandacht vestigen, daar de heer Van Tuerenhout het niet goedkeurde, onderscheid te maken tusschen nationaal en volksleger. Door het gebruik erlangen de woorden zekere kracht: in monarchale staten noemt men staatsinstellingen, waaraan eer verbonden is, koninklijke instellingen; zoo spreekt men steeds van *koninklijke vloot*, *koninklijk leger*, van eene *koninklijke Akademie van wetenschappen*, euz. Evenzoo zegt men in Engeland: *Her Majesty's man of war*, en draagt een Pruisisch officier *des Königs Rock*. Maar staatsinstellingen, die minder aange naam klinken, als daar is de staatsschuld, die heeten anders: die noemt men in alle landen *nationale schuld*. De conscriptie, door Napoleon ingevoerd, viel aanvankelijk weinig in den smaak van ons volk; ziedaar den oorsprong der benaming: *nationale militie*.

De heer ABEL: Wanneer men bij het voordragen van meeningen omtrent eenige aangelegenheid zijn pogingen ten beste heeft ge-

geven, dan is het aangenaam, wanneer men aan het gesprokene adhaesie hoort schenken; wanneer zoodanige bijval wordt uitgestrekt tot eene instemming, zonder voorbehoud, met de conclusiën, waartoe men omtrent het onderwerp van behandeling is geraakt, dan ligt daarin iets meer dan aanmoedigends; en wanneer nu zoo onverdeelde instemming komt van de zijde van een ouderen wapenbroeder, op wiens oordeel allen, die hem hebben leeren kennen, hoogen prijs stellen, en ingekleed wordt in zoo heusche bewoordingen als door den heer Van Tuerenhout te mijnen aanzien is geschied, dan zal voorzeker, wanneer ik dien spreker mijn dank betuig voor de waardeering, waarvan hij wel heeft willen doen blijken, ieder uwer daarin meer zien dan een blooten beleefdheidsvorm of louter plichtpleging.

Bij zooveel eensdenkendheid omtrent het behandelde, behoeft er wel geen sprake te zijn van wederlegging. Wanneer ik derhalve, in verband met het door den heer Van Tuerenhout gesprokene, iets in het midden wensch te brengen, dan doe ik dit enkel om sommige door hem gereleveerde punten van mijne zijde toe te lichten en een antwoord te geven op de indirect door hem gedane vraag nopens het in teekening brengen der kaart, welke bij den tekst was gevoegd.

Met een paar woorden heeft de heer Van Tuerenhout het in het oog vallend verschil doen uitkomen tusschen de wijze, waarop de Duitschers hun vestingstelsel regelen en die, waarop de Franschen, volgens de tot hiertoe bekende mededeelingen, voornemens zijn zulks te doen; en ofschoon hij het voor ons van minder practisch nut acht, ons in die uiteenloopende regelingen te verdiepen, zet hij dat verschil uiteen om nadrukkelijk te verklaren, dat hij, in dit opzicht, een aanhanger is van de Deutsche school, die het beginsel voorstaat van: *grootstmogelijke concentratie van krachten met beveiliging der flanken*.

Met dit beginsel, dat als een groot en goed tactisch beginsel valt aan te merken, is bij de inrichting der Deutsche centralstellingen steeds rekening gehouden. Mij heeft het gevoerd tot de conclusie, die ik aldus formuleerde: een minimum van vestingen elk met een maximum van weerstandsvermogen. De uitdrukkelijke verklaring te dezen aanzien van den heer Van Tuerenhout heeft

mij ook daarom genoeg gedaan, wijl de heer Hoogenboom daaromtrent eenig voorbehoud maakt. Straks kom ik terug op die gemaakte reserve.

Om niet te wijdloopig te worden, ben ik niet in eene verklaring getreden van het onderscheid tusschen een *nationaal* en een *volksleger*. Dat ik evenwel goed begrepen ben, bleek mij uit den uitleg mijner rede door den heer Van Tuerenhout.

Na hem gehoord te hebben, mag ik niet verzwijgen, dat ik reden meen te hebben mij te verheugen voor de opvatting mijner woorden eenige ruimte te hebben gelaten. Hierdoor toch is, ongezocht, de vergadering de gelegenheid geschonken, het onderscheid tusschen die beide soorten van legers te hooren aantoonen op eene wijze, zoo zakelijk, dat in het vervolg hierover geene minder juiste opvatting meer behoeft te bestaan.

Dat ik, door te spreken van de mogelijkheid, om door verkregen tijdwinst de bezetting eener vesting ten deele of geheel uit reserve-, soms uit nieuw georganiseerde troepen samen te stellen, er geen oogenblik aan gedacht heb, de meening ingang te doen vinden, dat voor de verdediging van sterkten of stellingen minder goede troepen voldoende zijn, heeft de heer Van Tuerenhout doen uitkomen, door er op te wijzen hoe ik op andere plaatsen in den geest der bezetting den gewichtigsten factor vond voor elke verdediging en in de eerste plaats rekening hield met de aanvoering, het gehalte en de geoefendheid der levende strijdkrachten.

Ik wil er nu nog aan toevoegen, dat ik, wel verre van te gelooven dat de bezettingstroepen van minder allooi kunnen zijn, het er voor houd, dat zulke troepen eene bij uitnemendheid moeilijke taak hebben te vervullen. Er behoort meer dan gewone volharding en eene hooge mate van geestkracht toe bij de bevelvoerende officieren en de troepen, om in positiën, waar de verdediging bijna lijdelijk moet worden gevoerd; waarin men zelden met den vijand in aanraking komt maar voortdurend kennis moet blijven maken met de uitwerking der projectielen, die hij uit de verte zendt, terwijl sterfte en ziekten onmeedoogend hunne offers komen vragen, om in zulke omstandigheden een opgewekt moreel en eene goede discipline te onderhouden; beide onmisbare

eigenschappen voor eene bezetting, waarvan eene aanhoudende hooge krachtsinspanning wordt gevorderd en waarvoor onvermoeide waakzaamheid eene der hoofdvereischten is. Een leger, dat, aan defensieve stellingen gebonden, ondanks sterfte en verlies veerkrachtig blijft, de discipline onderhoudt, en, waar de gelegenheid zich voordoet, dapper strijdt, zoo'n leger doorloopt met eere de proefschool en bezit het criterium van bruikbaarheid voor den oorlog. Waar zoo gestreden wordt, voldoet het leger met eere aan zijne hooge roeping en heeft het aanspraak en recht op de hulde van elk vaderlander.

Van zoo'n moeilijke taak kwijt zich in deze ure onze Indische strijdmacht. In de tropische gewesten, op honderden uren van den vaderlandschen grond, gescheiden van naastbestaanden, vrienden en betrekkingen, strijden zij, ook voor onze belangen, onze Indische wapenbroeders, met eene zelden geëvenaarde dapperheid en volharding. — Wie durfde ooit anders denken? — Het Indisch leger, zoo vaak miskend, zoo zelden op den rechten prijs gehouden, heeft nooit anders gedaan dan onder moeilijke omstandigheden zijn plicht te vervullen op eene wijze, waarop elk Nederlander trotsch mag zijn. En thans ook, nu de omstandigheden, waarin de Nederlandsche expeditietroepen zich geplaatst zien, moeilijker zijn dan ooit; tegenover eene dweepzieke bevolking, bij welke godsdienst-drijfveeren worden in het spel gebracht; tegenover een vijand, die, waar ook geslagen, de wapens niet neerlegt maar alleen terugtrekt om rusteloos den strijd te hervatten; fel geteisterd door de cholera; meest gedwongen tot defensieve stellingen, thans ook, brengen de nieuwsbladen ons dag aan dag nieuwe bewijzen van de moed en doodsverachting, waarmede onze krijgsmakkers strijden. Eere zij hen daarvoor, driewerf eere!

En nu kom ik tot de opmerking, die de heer Van Tuerenhout heeft hooren maken. Ik vereenig mij met de beschouwingen, die hij aan de mededeeling daarvan heeft vastgeknoopt. De opmerking zelve herinnert mij levendig aan de geestige wijze, waarop de kapitein Van Tuerenhout den schrijver in de Mil. Blätter repliceerde, die er ons een grief van maakte, dat in 1870 de opstelling onzer troepen tot handhaving onzer onzijdigheid, geregeld zou zijn met het doel van een aanval op de Duitsche grenzen,

en zich voor die bewering grondde op de plaatsing onzer troepen nabij die grenzen. De kapitein wees er op dat niet het geheele leger, maar slechts een klein gedeelte aan de Pruisische grenzen had gestaan. De „Mil. Blätter” sprak dat tegen, en rekende tot die macht ook de brigade te Groningen en die te 's Hertogenbosch, en voegde daaraan toe: bovendien, al stond niet het geheele leger aan de grenzen, het stond toch zóó dat het in weinig tijds aan de grenzen kon worden gebracht. Ja, dat is ook zoo, antwoordde de kapitein, dat moeten wij erkennen; maar is dat onze schuld? Is het onze schuld dat ons land zoo klein is, dat wij nergens ons leger kunnen samentrekken, of het zal spoedig aan de grenzen zijn te brengen? Moeten wij dan, u ten gevalle, ons leger samentrekken in de Noordzee of in Engeland om maar ver van de grenzen te blijven?

In dienzelfden zin antwoord ik: kan ik het helpen, dat het Duitsche rijk zoo groot is, dat het zich in het noorden en westen zoover uitstrekt, dat, wanneer men dat rijk, met de aangrenzende streken op eene platte kaart in teekening brengt, ook ons land daarop moet voorkomen?

Overigens had ik die opmerking niet verwacht; ik meen dat de duidelijk aangegeven rijksgrens en de gestelde rijksbenamingen mij daarvoor hadden kunnen vrijwaren. Allermint zou het in mij opkomen, al was het op zoo hoogst onschuldige manier als de gegispte, verduitsching in de hand te werken. Nu evenwel de opmerking gemaakt is, ben ik blijde dat de heer Van Tuerenhout haar heeft willen meêdeelen. Mij dunk, dat in het maken dier opmerking het bewijs kan gevonden worden, dat onder de toehoorders in de voorgaande vergadering er zich één bevond, die met ons ten volle sympathiseert, omdat hij, met al wat in hem is, wil waken tegen alles wat tot verduitsching zou kunnen leiden, en die, even als ieder onzer, het zijne wil bijdragen om den Nederlandschen volkgeest levendig te houden. En daarop vooral komt het aan.

Ook de heer Hoogenboom behoort voor mij tot de oudere krijgsgenooten, door wie men zich in zijne pogingen gaarne gesteund voelt. Hij heeft mij voor het gesprokene in hooge mate welwillendheid getoond, waarvoor ik hem erkentelijk ben. Enkele punten uit zijne veelomvattende rede nopen mij, op mijne beurt tot spreken.

Hij heeft het geleverde overzicht der oorlogen sedert 1848 mij toegerekend als een nuttig werk tot versterking van het droombeeld van den eeuwigen vrede. Eerlijk wil ik bekennen, dat die bedoeling toen niet bij mij heeft voorgezeten. Ik meende altijd dat er zoo veel niet noodig was, om al het hersenschimmige van theorieën over een eeuwigen vrede te doen uitkomen. Wanneer ik overigens kundige mannen zich bij dergelijke theorieën heb hooren aansluiten, dacht ik steeds, dat aan zooveel verstandsbegoocheling wel spoedig een einde zou komen. Wordt dan — zoo vroeg ik mij af — door hen het geschiedboek niet meer geraadpleegd, waar men op elke bladzijde aangeteekend vindt, hoe telkenmale de vredesapostelen de handen aan het werk sloegen om hunne tijdgenooten de gouden eeuw nabij te voeren, en hoe telkens en telkens weer, wanneer zij zich de bereiking van hun doel nabij waanden, zij moesten ondervinden dat zij zich met ijdele hoop hadden geveleid; dat het menschelijk hart niet verandert; dat de hartstochten altijd dezelfde blijven en steeds tot dezelfde uitkomsten leiden — strijd tusschen dezelfde schepselen, klassen, volken en rassen — en dat de oorlog eerst ophoudt met de menschheid.

Zeker merkwaardig hebben in dit opzicht de jongste gebeurtenissen gesproken. Gambetta en Castelar! Wie onzer heeft hen niet gekend als vooraan in de gelederen der mannen van het groote vredescongres! Was het enkel wreedheid van het lot om hen beiden te bestemmen tot leiders van het volk, die in het voeren van het zwaard hun hoogste heil zouden zoeken? Hebben de vredesmannen dat vergeten? Hebben zij vergeten hoe nog, bij onzen leeftijd, in '40 en '47, men den oorlog tot het verleden waande? — Ach, vergeten! neen. Maar het is zoo zoet voor de verwezenlijking van een schoon doel te blijven streven, mits — de heer Hoogenboom merkte het reeds op — die poging, hoe loffelijk op zich zelve, niet schuldig worde door de toevlucht te nemen tot onpractische middelen, die de wezenlijke belangen des lands in de waagschaal stellen, door de schendende hand te slaan aan het palladium onzer vrijheid: onze weerbaarheid. Gelukkig dat bij ons het streven der vredesbonden dat kwaad niet sticht, en dat de vrees daarvoor in de naaste toekomst evenmin behoeft te bestaan. Waar mannen als de heer Bredius, — dien

wij in deze vergadering en laatstelijk nog bij de behandeling van het wetsontwerp tot afschaffing der plaatsvervangende en nummerverwisseling zich hebben hooren voorstellen als „een voorstander eener goede volksweerbaarheid,” — waar zulke mannen zich aan het hoofd der beweging stellen, daar zal voorzeker de stroom in goede richting worden geleid. De heer Bredius (1) schijnt zich bewust, dat de komst der tijden, waarin geschillen door staatsrechterlijke overeenkomsten, *zonder oorlogen*, zullen worden beslist — zoo ze ooit zullen komen — niet is te voorzien, en daarom zeker voert hij in zijn jongste geschrift over „internationale arbitrage,” ons bij voorkeur rond in het Italiaansche Parlement, dat, naast de aanneming der motie van het wenschelijke der internationale arbitrage, krachtig de handen aan het werk slaat om te zorgen voor de inrichting eener geduchte volksweerbaarheid.

Met deze bekendheid van zaken zou niets ons minder verwonderen, dan dat de heer Bredius de vredesvereenigingen er toe bracht om aan te dringen op de invoering van den verplichten persoonlijken dienst, als, in onzen tijd, den eenig deugdelijken grondslag eener goede volksweerbaarheid, en daarmede tevens den meest practischen waarborg tot voorkoming van den oorlog: en dan — de heer Hoogenboom zei het reeds — dan gaan wij mée.

De heer Hoogenboom draagt onze Indische krijgsmakkers een warm hart toe. Hoe kan het ook anders! Dat wij hiermee met hem volmondig instemmen, daarvan heeft de heer Stieltjes en ook ik doen blijken.

Ook deel ik geheel zijne meening, dat een verbond met eene groote mogendheid zou ontaarden in drukkende voogdij. Het meest recente voorbeeld leverde nog onlangs Beieren, dat, inzonderheid door de militaire pers, duchtig de les gelezen werd, omdat het voor de inrichting van zijn krijgswezen een schijn van zelfstandigheid wilde behouden. Evenmin echter schijnt mij eene nauwere vereeniging met een staat als België wenschelijk. Afgescheiden nog van hetgeen de heer Stieltjes omtrent de gewaarborgde neutraliteit van België aanvoerde, vergete men niet, dat wij, door ons met een anderen staat te vereenigen, een dubbele

(1) De heer Bredius was ter vergadering aanwezig.

kans zouden beloopt voor een casus belli, hetgeen hier te meer zou wegen, omdat er moeielijk een staat valt aan te wijzen, die aan meer gevaren van veroveringszuchtige naburen blootstaat dan België. Bovendien zou een verbond met België alleen de gewenschte vruchten dragen, wanneer onze levende strijdkrachten op een goeden voet waren gebracht. Maar juist wanneer dit het geval is, kunnen wij Nederlanders het *alleen* wel af.

De heer Hoogenboom is ook het beginsel toegedaan van een minimum van vestingen elk met een maximum van weerstandsvermogen, maar zegt, dat de toepassing daarvan voor ons land niet opgaat; het schijnt derhalve, dat hij instemt met een beginsel, dat hij in de praktijk omverwerpt. Ik geloof evenwel dat het verschil met den heer Hoogenboom slechts schijnbaar is. Wanneer hij spreekt van vele forten en daarbij doelt op de Utrechtsche linie, dan is daarin niets strijdigs met het vooropgezette beginsel. Hij beschouwe slechts, zoo als werkelijk het geval is, de Utrechtsche linie als eene centraalstelling, waarvan Amsterdam het reduit uitmaakt.

Over de wenschelijkheid van de stelling Mastenbroek zijn wij het eens, maar daarmede komen wij juist tot het zwaartepunt mijner redeneering, dat regeling van de levende strijdkrachten alleen kan beslissen over eene *eind*regeling van het vestingstelsel. Houdt men rekening met hetgeen wij hebben, dan kan men zeggen: wij zullen de Utrechtsche linie verdedigen met Amsterdam; maar wil men verdedigen wat te verdedigen is, omdat het terrein daar eene goede stelling biedt, dan moet men eerst komen tot het vormen van een werkelijk weerbaar volk.

De heer Stieltjes heeft mij, naar aanleiding der gehouden lezing, de eer bewezen naar de residentie te komen. Ik stel die onderscheiding op hoogen prijs. Al heeft die belangstelling zich gekenmerkt door eene bestrijding op enkele punten, zij blijft, van die zijde, daarom niet minder eene onderscheiding.

De heer Stieltjes was een erkend kundig militair in de dagen dat ik nog niet stamelen kon. Ik laad daarom wellicht den schijn van vermetelheid op mij, door niet te volstaan met zijne voorlichting. Maar ik geloof toch, dat ik, zelfs in dit geval, bij bestrijding het recht van verdediging heb.

Zijne eerste aanmerking betreft de gebezigde uitdrukking: „dat de Denen in 1848 aan de Dannevirke nog niet genoeg hadden geleerd." Om de onjuistheid dier uitdrukking te doen uitkomen, heeft hij eenige aanhalingen gedaan uit de beschrijving door Lodewijk Mulder van den slag bij Sleeswijk geleverd, en daardoor tevens het vermoeden gewekt, dat dit feit mij onbekend was gebleven. Ik geef hem om die reden de verzekering, dat ik meer dan eens in Rijnveldt's Spectator de keurige verhandeling van den luitenant Mulder over den Sleeswijk-Holsteinschen oorlog in 1848 heb gevolgd. Maar omdat in dien oorlog het eerste groote bedrijf werd afgespeeld bij Sleeswijk, dus vlak „aan" de Dannevirke, meende ik dat die uitdrukking, in het verband mijner rede, geen kwaad kon. Daar immers werd meer gezinspeeld op de oorlogsvoering in haar geheel, op het overdreven vertrouwen dat gesteld was in de Dannevirke-linie, die, toen het er op aankwam, in het geheel niet te verdedigen was, en, voor welk laatste, het aannemen van den slag bij Sleeswijk het bewijs gaf. In de slag bij Sleeswijk die achter, en niet in de Dannevirke gevoerd werd lag dus wel degelijk de les. Ik wil echter gaarne toegeven dat door mij nog juister zou zijn gesproken van de les „bij" de Dannevirke.

De tweede aanmerking moest betreffen de uitdrukking: „het vestingstelsel was geregeld, doch eene deugdelijke regeling der levende strijdkrachten bleef achterwege." Zij betrof eigenlijk alleen het eerste gedeelte dier uitdrukking, want voor de juistheid van het tweede gedeelte heeft de heer Stieltjes nog meer bewijzen geleverd dan ik, door het releveeren van sommige leemten in de organisatie der levende strijdkrachten. Zijn stellig gevoelen, dat het vestingstelsel niet was geregeld, grondt zich op den toestand waarin de Duppeler-stelling verkeerde. Dat die toestand, welke verre van de volmaaktheid bleef, ook mij bekend was, staat in het verslag mijner rede te lezen. Het geldt dus hier een verschil in appreciatie. Om mijn gevoelen te rechtvaardigen breng ik in herinnering den tijd, waarin de besproken gebeurtenis voorviel. Elke gebeurtenis toch moet beschouwd worden in het licht der dagen waarin zij voorviel. Vóór het uitbreken van den oorlog heette de Duppeler-stelling eene goed gekozen flankpositie:

zelfstandige werken, die het voor liggend terrein beheerschten en eene actieve verdediging mogelijk maakten; vleugels, geleund aan het water; legerplaats tusschen de werken van het reduit; veilige terugtochtsweg: wat wilde men meer! Er heeft bij deze geheele beschouwing maar ééne misrekening plaats gehad, namelijk de grootere draagwijdte en juistere trefkans der getrokken vuurmonden. De nieuwere artillerie deed de stelling veel van hare waarde verliezen; zij maakte het verblijf in en achter de werken dra onhoudbaar, en enfileerde al dadelijk van uit de batterijen te Gammemark den linkervleugel der positie. Nu mag niet uit het oog verloren worden, dat de krijg in het begin van 1864 uitbarstte; dat de getrokken vuurmonden eerst in 1860 te velde werden medegevoerd, en dat de algemeene invoering der getrokken vuurmonden eerst plaats vond ten gevolge der ervaringen, in den Noord-Amerikaanschen oorlog opgedaan. Met den aanvang van het jaar 1864 heette het Deensche vestingstelsel nog geregeld, al was daarbij geen rekening gehouden met het getrokken geschut. De algemeen verbreide opinie omtrent de sterkte van het Dannevirke — door den heer Stieltjes bevestigd — levert ook hiervoor een bewijs. De Denen zijn betrapt in het overgangstadium.

Wijders levert m. i. de omstandigheid, dat de Duppeler-schansen slechts kleine aarden werken waren met droge grachten, waarin eene palissadeering, geen genoegzamen grond om mijne bewering te niet te doen. Schansen van zwak profiel zijn wel met goed gevolg tegen overmacht verdedigd. En zóó slecht waren de Duppeler-werken niet, of zij bleken in het laatste oogenblik nog stormvrij. Het door den heer Stieltjes gereleveerde feit, dat men, tijdens de bestorming, bij eene stormkolonne de palissadering moest doen springen, doet hiervoor alweer een bewijs aan de hand. Enkele schansen werden genomen, omdat de bezettingen er in het geheel niet of niet in tijds konden inkomen; de ter hulp snellende reserve kwam te laat, om het voortdringen der tusschen de werken doorgedrongen aanvallers terug te werpen. De verdedigers waren ter plaatse niet tegenwoordig, en dit was te danken aan de krachtige uitwerking van het belegeringsgeschut. Indien voor de levende strijdkrachten behoorlijk zorg gedragen en tijdige aanvulling en versterking mogelijk geweest ware, dan had de strijd vóór de stelling

langeren tijd volgehouden en de vijandelijke batterijbouw verhinderd kunnen worden, waardoor tijd zou zijn te winnen geweest, om, met de beschikbare handen, de stelling te verbeteren en meer in overeenstemming te brengen met de eischen tegenover het getrokken geschut. Dat deze meening niet bloot op hypothese berust, heeft de verdediging van Belfort geleerd. De zes weken tijds, die de Denen nu reeds hadden gewonnen tusschen de berenning en den aanvang van den belegeringsarbeid, hadden zij, bij een genoegzaam aantal strijders, zich dan verder kunnen ten nutte maken. Zij hebben zich nu echter moeten bepalen tot het maken van loopgraven en het slaan van *horizontale* draadversperringen passieve middelen, die de waarde der stelling eerder verminderden dan verhoogden.

Dat mijne zienswijze omtrent het gehalte der bezettingstroepen met die van den heer Stieltjes blijft verschillen, heb ik zoo even doen blijken. De bezetting moet niet alleen kunnen schieten, maar weten te treffen, en, naast hooge moreele eigenschappen, in allen deele geschikt zijn voor alle verrichtingen van den kleinen oorlog; zij moet eene schermutseling, desnoods den slag kunnen aannemen; zij moet zich kunnen doen opsluiten, doch ook weten uit te breken; in één woord, zij moet nevens alle vereischten voor den strijd in het open veld, nog die voor den vestingoorlog bezitten. Het worde niet vergeten, dat de passieve houding in eene stelling steeds een abnormale is.

De heer Robidé van der Aa heeft van een driedelig standpunt het doel besproken, dat hij zich van vestingen voorstelt. Op het eerste standpunt heb ik mij geplaatst bij de geleverde beschouwingen. Het tweede, betreffende regeling van het vestingstelsel in de koloniën, heb ik niet ter sprake gebracht, wijl daaromtrent andere regels gelden, gewichtig genoeg voor eene afzonderlijke bespreking. Het derde, rakende den zeer exceptioneele toestand, waarin de vestingen in Limburg, in 1830, zich bevonden, en waarop hij zich beroept tot motiveering van zijn gevoelen om ook in de buitenprovinciën vestingen te houden, heb ik zeer natuurlijk niet in den kring mijner beschouwingen getrokken, omdat ik daarin van een geheel tegenovergesteld gevoelen ben. Wilde men daartoe komen, dan zou het getal vestingen tot een maximum opgevoerd worden en wij terugkeeren tot het oude cordon- of barrière-stelsel, en zoo-

doende niet datgene worden bereikt, waarop de „oud-soldaat” en al onze krijgskundigen met hem, sinds lang hebben aangedrongen: meerdere concentratie van krachten. Dat wijders soms politieke gronden kunnen wegen bij de versterking van enkele steden, is door mij betoogd geworden (zie de blz. 225 en 226 van het verslag).

De heer Robidé van der Aa meent, dat Straatsburg wèl eene goede vesting was, en wijt hier alles aan de minder goede bezetting dier plaats. Breedvoerig heb ik voor eene andere zienswijze mijne gronden uiteengezet; hebben deze hem niet kunnen overtuigen, dan spijt me zulks; weêrlegd echter heeft hij er geene. Dat deze vesting het deboucheeren van troepen aan gene zijde van den Rijn had kunnen bevorderlijk zijn, kan beweerd worden. In de menigvuldige oorlogen der laatste eeuwen heeft Straatsburg daartoe echter nooit kunnen dienen, maar integendeel meermalen het sprekendst bewijs geleverd, dat de uitdrukking, dat zulke grensvestingen goede „uitvalspoorten” zijn, mede behoort tot de phrasen, zooals men er in militaire zaken meer placht te bezigen.

De vesting Bitche, zegt de heer Robidé van der Aa verder, is wel tot het einde van den oorlog in handen der Franschen gebleven, doch wat heeft zulks uitgehaald? Op dien grond acht hij het nut van een versperwerk wel wat overdreven.

Ik moet hieromtrent opmerken, dat door mij op de kleine bergvesting Bitche gewezen is als model voor een versperfort. Wat Bitche was voor de Franschen, zei ik, kan voor ons het fort Pannerden worden, voor wat betreft de belemmering van de gemeenschap op Rijn en Waal. Vooraf had ik getracht te doen uitkomen, hoe belangrijke rol de legerverpleging speelt in de oorlogsoperatiën van sterke legers op vijandelijk grondgebied en gepoogd aan te toonen welken grooten invloed de spoorweglijnen op die legerverpleging uitoefenen. Mede heb ik aangevoerd, hoe, volgens sommiger berekening, het Duitsche leger het beleg voor Parijs niet zou hebben kunnen doorzetten, wanneer het niet doorlopend in het bezit van minstens ééne spoorweglijn ware gebleven.

Waren de enkele spoorweglijnen, die den belegeringstroepen vóór Parijs tot aanvoer van voorraad en materialen konden dienen, door doelmatig aangelegde versterkingen afgesloten geweest, dan

voorzeker zou de storende invloed dier versperwerken op den voortgang der operatiën in hooge mate zich hebben doen gevoelen. Bitche, als kleine bergvesting, met eene bezetting van geringe getalsterkte, kon, op zich zelve, dat voordeel niet leveren. Een versperfort sluit slechts de operatielijn af waaraan het ligt. Hoogstens valt uit het voorgevallene met Bitche de gevolgtrekking te maken, dat, onder bepaalde omstandigheden, het afsluiten van éene operatielijn weinig baat, wanneer men de overige lijnen van dezelfde operatiebasis vrij laat.

De heer HOOGENBOOM zegt: De tijd noopt mij kort te zijn, vooral daar het zich laat aanzien dat de discussie nog lang niet uitgeput is. Ik zal daarom slechts enkele punten van het gesprokene aanstippen, en moet veel onbesproken laten, hoe ongaarne ook. De heer Stieltjes heeft opgemerkt, dat België, door zijne eigenaardige positie, niet in de mogelijkheid is met ons een verbond te sluiten. Ik betreur dat zéér; zoo het echter waar is dat dit land daartoe de macht niet bezit, dan zal ik het maar van de lijst der door mij gewenschte bondgenooten schrappen. Ik geef echter niet aan den heer Abel toe, dat zulk een verbond ons méér in gevaar zou brengen. Die spreker zeide, als ik het wel heb verstaan, zoo twee kleine staten een verbond sluiten, loopen zij tweemaal meer gevaar in verwickelingen te geraken; bovendien schijnt België zeer gewild, wnt het gevaar voor ons nog zou vermeerderen. Ik zal daarop alleen dit zeggen: het komt mij voor, dat, zoo België verloren gaat, *onze positie allergevaarlijkst* wordt, en dat wij daarom steeds België ter zijde zullen moeten staan. Is dit waar, verplicht onze zucht tot zelfbehoud ons, ons steeds in eenen oorlog tusschen België en eenig ander land te moeien — als ik wel verstaan heb, is de heer Van der Aa ook die meening toegedaan — dan geef ik er de voorkeur aan die politiek *openlijk* te belijden, om daardoor zoo mogelijk — en ik geloof dat daar véél kans voor is — den oorlog te *voorkomen*; terwijl ik langs dien weg ook zou wenschen te verkrijgen dat wij zeker waren van de hulp van België, als *ons* gevaar bedreigt. Ik blijf van gevoelen dat beide landen veel meer gevaar loopen — zoowel uit een *moreel* als uit een *materieel* oogpunt — als zij op zich zelve

staan, dan wanneer zij openlijk verklaren steeds vereenigd den strijd te zullen aanvaarden.

Omtrent het gezegde van den heer Stieltjes betreffende den graad van geoefendheid der bezettingstroepen, moet ik in de eerste plaats opmerken, dat ik uitsluitend den *bestaanden* toestand op het oog had. *Thans* hestaa onze bezettingstroepen uit eene te zwakke, onvoldoende geoefende, slecht geëncadreerde artillerie, terwijl van de infanterie eenige depôts daarvoor schijnen bestemd te zijn; verder wil men het te kort aanvullen door schutterij. Die schutterij nu — om deze maar eens eerst te noemen — wordt gevormd uit gewezen miliciens en uit personen die nooit gediend hebben. Daar het geheele leger, op kleine uitzondering na, als *veldleger* is ingedeeld en dus als zoodanig wordt geoefend, zoo ontvangen de miliciens ook geen onderricht in den vesting-oorlog; het is al heel wel, als zij voor den velddienst *eenigermate* worden geschikt gemaakt. Alzoo volgt hier uit, dat bijna de geheele schutterij vreemd is in alles wat speciaal tot den vesting-oorlog behoort. Is men nu zeker den tijd hebben, die bezettingen in dien dienst te oefenen als de oorlog uitbreekt? Volstrekt niet! ik heb reeds gezegd, het is meer dan waarschijnlijk dat onze forten *reeds in de eerste* dagen eene zéér gewichtige rol zullen moeten spelen. Ik ben volkomen overtuigd dat de forten in de Utrechtsche linie, ook zonder de inundatie en natuurlijk met behulp van ons veldleger, dat dan doelmatig over de linie moet verdeeld worden, den vijand, het vijandelijke veldleger namelijk, eenigen tijd kunnen tegenhouden; maar daartoe is het een *eerste vereischte* dat zij goed bezet zijn.

Hoe toch zal zulk een aanval geschieden? Men mag in zulk een geval aannemen, dat de slooten tot boven toe gevuld en de lage terreingedeelten reeds dras zullen zijn vóór de vijand verschijnt. Nu liggen de forten over het algemeen — de ontworpenen daarbij gerekend — zóó, dat zij op de tusschen gelegen terreinstrooken kruisvuur kunnen brengen en ook vuur kunnen brengen op het terrein in 't front van de nevenliggende. Zijn de forten nu doelmatig bewapend en ingericht, is zorg gedragen voor de dekking van geschut, munitie en bedieningen tegen vuur uit 's vijands *veldgeschut*, en is vooral de artillerie-bezetting uitmuntend geoefend, dan zal geen vijandelijke

veldbatterij zich *tusschen* de forten wagen of *daar tusschen door* kunnen voorwaarts rukken, maar zullen die batterijen zich moeten bepalen tot het openen van een hevig vuur op de forten, daarbij wél zorg dragende zich niet te veel bloot te geven aan de zware projectielen van de kanonnen van 16 of 15 cm. die zij op de voorfronten zullen vinden staan. Ten einde niet door een nevenliggend fort in de flank of in den rug beschoten te worden, zullen zij de forten hoofdzakelijk slechts in 't front kunnen beschieten. Daar nu het geschut, dat den vijand moet beletten tusschen de forten door te dringen, hoofdzakelijk op de zijfronten staat en dus alleen geschutvuur uit de flank heeft te vreezen, zoo kan men dit uitmuntend dekken door traversen en gedekte geschut-standen, waardoor het demonteeren bijna onmogelijk wordt en men eene bedaarde, zorgvuldige bediening kan verwachten.

Op grooten of kleinen afstand achter de forten liggen: de Vecht, in 't noorden, en de Vaartsche Rijn, in 't zuiden. Achter deze op dat tijdstip niet onbeduidende terrein-hindernissen, staat ons veldleger, doelmatig verdeeld, opgesteld. Tegen die gedekt staande troepen moet nu 's vijands infanterie oprukken over eene opene vlakte, waar zij geen een terreinplooi tot dekking aantreft, te meer daar de laagten reeds onbruikbaar zijn, waarin zij tot bovengevulde slooten vindt om te doorwaden, terwijl zij in beide flanken door geschut- en geweervuur uit de forten, in 't front door geschut- en geweervuur van de legerafdeelingen wordt bestookt, om eindelijk onder dat hevige vuur een kanaal, van aanmerkelijke diepte en dan snel stroomende, over te trekken en aan den anderen oever met de bajonet opgewacht te worden. Zij moet dien aanval doen, zonder vooraf door hare artillerie onze troepen te kunnen schokken. Ik geloof dat velen uwer met mij van gevoelen zullen zijn, dat zulk een aanval weinig kans van slagen heeft, maar ik geloof dat men het mij ook zal toegeven, dat het hierbij een *eerste* vereischte is, dat de forten door eene uitmuntende bezetting zijn bezet, te meer daar zij in *zéér weinig dagen* geheel en al gereed moeten zijn tot eenen hardnekkigen strijd, wat onmogelijk is met eene bezetting, die onbekend is met hetgeen zij moet verrichten, die vreemd is in de sterkte aan haar toevertrouwd.

Wat de artillerie betreft, schijnt de heer Stieltjes van gevoelen,

dat het voldoende zou zijn zoo het kader maar goed was; de geoefendheid van het overige personeel komt er minder op aan. Ik kan dat gevoelen volstrekt niet deelen. Het artillerie-materieel is tegenwoordig zeer kostbaar, maar die groote kosten worden ruimschoots opgewogen door de groote uitwerking.

De kunstmatige inrichting van projectiel en vuurmond maakt het mogelijk, op vroeger ongekende afstanden met juistheid te schieten en eene groote springuitwerking te verkrijgen; daar staat echter tegenover, dat bij eene verkeerde aanwending van het geschut hoegenaamd geen effect wordt verkregen. Om slechts enkele voorbeelden te noemen: zoo de kardoezen niet behoorlijk zijn gemaakt, zoo zij breken, te groot of te klein zijn of te weinig lading bevatten, heeft dit een allernadeeligsten invloed op het schot. Zoo de buizen niet goed zijn geregeld, springt het projectiel te vroeg — en is dan nutteloos verschoten — of te laat, en geeft dan minder effect. Zoo de vuurmond verkeerd wordt gericht, mist men het doel. Om juist te treffen is een eerste vereischte te weten op welken afstand het doel ligt. De artillerie moet dus al de afstanden tot verschillende punten van het voorliggend terrein kennen, om door die kennis in staat te zijn, den afstand te beoordeelen waarop 's vijands batterijen — die soms bijna niet anders zichtbaar zijn, dan door de rook van de schoten — liggen. Verder moet zij, van uit de batterij, kunnen zien of het projectiel juist aanslaat of op het verlangde punt springt, om zoo noodig bij een volgend schot de elevatie, de correctie of de tempering der buis te kunnen wijzigen. Is de batterij beschadigd, zijn de vuurmonden gedemonteerd, dan moet de artillerie die schade herstellen, die vuurmonden vervangen. Meestal geschiedt dat des nachts en onder omstandigheden, die goed toezicht — toezicht, dat noodig zou zijn bij ongeoeffend personeel — onmogelijk maken en nog minder gelegenheid geeft tot breedvoerige besprekingen en bevelen. Hoe minder gestommel, hoe minder gepraat hoe beter; 's vijands oor is scherp, en als hij weet wat er gaande is, zullen zijne granaat-kartetsen zich spoedig vertoonen. Ieder man moet dan uit een enkel woord, uit een wenk, weten wat hij moet doen en in den donker geen schanskorf verkeerd zetten, geen knoop verkeerd leggen en geen touw loslaten, dat vastgehouden moet worden. Het valt niet te ontkennen

dat er verschillende verrichtingen zijn, die minder geoefend personeel vereischen, en daarom ben ik van gevoelen, dat de artillerie aanmerkelijk kan versterkt worden door artillerie-schutters — ongeoeffend personeel moet men er nooit aan toevoegen, ten zij men zeker is het te kunnen oefenen — mits deze getrokken worden uit de artillerie-militie. Dat het kader sterk en uitmuntend geoefend moet zijn, zal ik niet nader behoeven aan te toonen. Het kader wordt echter niet uit niets voortgebracht; het moet getrokken worden uit den troep: het is dus een eerste vereischte dat die troep — de stof tot kadervorming — goed zij. Het kader zal des te sterker en des te beter geoefend moeten zijn, naarmate men minder gelegenheid heeft het overige personeel te oefenen en naarmate men meer schutterij wil toevoegen. Zonder de uitstekende elementen die thans, helaas, voor de artillerie en voor het geheele leger verloren gaan, zal men nimmer de gewenschte uitkomst verkrijgen.

Als ik wel heb verstaan, heeft de heer Stieltjes gezegd: „voor uitvallen hebben *wij* het veldleger dat achter onze forten staat.” Voor belangrijke offensieve bewegingen — als die mogelijk te achten zijn — ben ik dat met hem eens. Het kan echter noodig zijn, door kleine uitvallen te trachten 's vijands batterijen en sappenarbeid te verstoren, hem eenig terrein-voorwerp te ontweldigen of het gebruik daarvan te ontzeggen. Daartoe zal men niet altijd dat leger hebben, want, de heer Stieltjes zeide het ook, en ik deel dat gevoelen volkomen, de liniën moeten juist zóó zijn, dat het leger geheel en al vrij is. Zulke uitvallen nu zal *de bezetting* moeten doen, en nu leert ons een uitval bij Belfort, waarbij — als ik mij niet bedrieg — twee batailjons mobielèn een salvo afgaven op één vijandelijke vedet, en daardoor den vijand te vroeg waarschuwden, waardoor de geheele onderneming mislukte, dat ongeoeffende troepen ook daarvoor niet altijd voldoende te vertrouwen zijn.

De heer Stieltjes was het niet eens met betrekking tot de quaestie, dat een ingesloten leger niet meer zou kunnen uitbreken. De voorbeelden van Metz en Parijs zijn niet afdoende. Dit laatste stem ik volkomen toe. Ik moet echter opmerken dat ik het gevoelen van den kolonel De Brialmont aanhaalde, en zeide, dat

zoo dit waar is voor groote legers, het dan wel des te meer waar zou zijn voor ons en voor België, daar wij wel altijd door overmacht ingesloten zullen worden. Deze meening — van De Brialmont — komt mij echter niet zoo onaannemelijk voor, als men zich de zaak goed voorstelt. Wanneer de vijand zich eenmaal goed heeft vastgezet, dan heeft hij alle toegangswegen door barricaden afgesloten; terreingedeelten, die daarvoor vatbaar zijn, door verhakkingen — soms honderden meter diep — draadversperring en andere kunstmatige beletselen, als het ware onaanvalbaar gemaakt. Tal van batterijen en emplacementen voor veldgeschut maken het hem mogelijk, vóór die afsluitingen en hinderuissen een hevig kruisvuur te brengen, een kruisvuur dat des te sterker zal zijn, nu, door het verdragende geschut, vuur kan gegeven worden uit punten, die vroeger daartoe veel te ver aflagen. De uitvaller moet ageeren tegen een vijandelijk front dat hem *omvat*, tegen gedekt staande troepen, wier vuur allermoorddadigst zal werken, en zal beletselen ontmoeten, die niet dan met groote moeite onder 's vijands vuur kunnen opgeruimd worden. Onder zulke omstandigheden acht ik de kans van slagen gering. Wij moeten niet uit het oog verliezen, dat hier sprake is van *doorbreken* en daarna *verder voorwaarts rukken*, en niet van *uitballen* met het eenvoudige doel 's vijands werken te vernielen. Een leger dat doorbreken wil moet ruim voorzien zijn van levensmiddelen en van munitie. Het moet dus eene aanmerkelijke hoeveelheid voertuigen met zich voeren, en dat alles moet zich voortbewegen door de gemaakte opening, rechts en links en — verder voortrukkende — in den rug bedreigd en aangevallen door steeds aangroeiende, telkens met verse krachten in het gevecht ingrijpende vijandelijke afdeelingen. Het is nu zeer de vraag of dit mogelijk zal zijn.

De heer Stieltjes heeft nog een punt aangeroerd dat hier meer-malen is ter sprake gebracht, ook door mij. Hij wees er namelijk op, welke uitmuntende stof tot aanvulling wij voor ons officierskader hebben in de gepensioneerde officieren, vooral die van het Indische leger. Hij haalde o. a. Frankrijk aan als voorbeeld. Of dat voorbeeld wel gelukkig gekozen is, laat ik in het midden. Het is eene questie van zeer teederen aard, die moeilijk is te bespreken. Men moet niet uit het oog verliezen, dat de meesten zijn gepensio-

neerd op gevorderden leeftijd en in een hoogen rang. Nu mag men al eens aannemen dat vele gepensioneerde officieren er geen bezwaar in zullen zien in eenen lageren rang in te vallen dan waarop zij recht hebben, maar het is vraag of de Regeering daarop mag *rekenen*, en daarop rekenende het vaste kader *minder sterk* mag *laten*. Verder moet ik opmerken dat de krijgskunst in den tegenwoordigen tijd reuzenschreden maakt, en dat ik niet geloof — mij dunkt dit zoo natuurlijk als iets — dat men, eenmaal gepensionoord zijnde (vrijwillig of gedwongen) zich nog op de hoogte houdt van de eischen dier kunst. Daar men nu bij ons reeds in lage rangen dikwijls geroepen kan worden vrij zelfstandig op te treden, zoo zou ik het zeer bedenkelijk achten de hoogere rangen aanmerkelijk uit de gepensioneerde officieren aan te vullen, het is daarom dat ik aanneem dat deze in ondergeschikte rangen zullen invallen. Ik herhaal het, het is moeilijk deze zaak te bespreken zonder den schijn aan te nemen van geringschatting; ik stel mij echter hiervan niet zoo veel voor als de heer Stieltjes schijnt te doen. Ik geloof dat wij de gepensioneerde officieren gerust uitsluitend als *reserve* kunnen beschouwen en niet op hen moeten rekenen voor plaatsen, die *dadelijk* vervuld moeten worden; nimmer mogen voor hen plaatsen *open worden gehouden*. Zulk eene reserve is trouwens volstrekt niet overbodig, wij kunnen daar niet *te zuinig* mede omspringen, want de laatste oorlog leert ons, aan welke ontzettende verliezen het officierskorps tegenwoordig is blootgesteld en — ik ben dat volkomen eens met M—S, den schrijver van het onlangs verschenen geschrift over de vestingwet — de geringe geoefendheid en het geringe gehalte onzer troepen zullen de officieren noodzaken zich nog meer bloot te geven, nog meer te fungeeren als schijf voor 's vijands verdragende juistheidswapenen. Het officierskorps dat met kracht en klem protesteert tegen den bestaanden toestand, zal in de *eerste plaats* de dupe van het bestendigen van dien toestand worden.

Wat overigens het denkbeeld van dien geachten spreker betreft om zoo veel mogelijk de officiersrang, vooral de hoogere, bij de schutterij, door gepensioneerde officieren te bezetten, daarmede vereenig ik mij ten volle; ik vrees echter dat er weinig liefhebbers voor te vinden zullen zijn, als de schutterij blijft zoo als zij is.

De heer STIELTJES releveert eene historische onnauwkeurigheid uit het betoog van den heer Robidé van der Aa. Deze zeide dat het bezit van Maastricht en Venlo ons het bezit van Limburg heeft gewaarborgd. Spr. heeft zelf in October 1830 door Leuven zien defileeren het gevangen garnizoen van Venlo. Die vesting is eerst in 1839 aan Nederland teruggegeven. Het bezit van Maastricht heeft op het bezit van Limburg weinig invloed gehad, want de verbonden mogendheden hadden toch reeds besloten dat wij een gedeelte van Limburg terug zouden ontvangen. Het is misschien nog zeer twijfelachtig of wij het een geluk mogen noemen, dat wij dat gedeelte van Limburg behouden hebben. De zuidelijke punt toch ligt zoo onnatuurlijk mogelijk tusschen België en Duitschland, overal omringd door douanen-liniën, tot groot ongerief van handel en nijverheid.

Het ware wellicht beter geweest, zoo men eene andere grens-regeling had aangenomen: dat men dat zuidelijk stuk aan België had gelaten en ons bijv. de noordwaarts uitspringende punten van de provincie Antwerpen in ruil had gegeven.

Spreker geeft toe dat politieke omstandigheden ergens het bezit van eene vesting noodig kunnen maken, die uit een zuiver krijgskundig oogpunt geene of slechts weinig waarde heeft. Hij beaamt met den heer Abel, dat een groot aantal slechte vestingen minder verkieslijk is dan een aantal goede. Doch wij zijn in de gelukkige positie vestingen te hebben, die niet kunnen worden ingesloten. De Utrechtsche en Amsterdamsche vestingen staan aan geen insluiting bloot; en dit geeft eene groote waarde aan onze verdediging, omdat men nu minder voor de vestingwerken behoeft uit te geven. Een vesting die steeds nieuw garnizoen kan erlangen en nieuwen voorraad, heeft minder bomvrije gebouwen noodig dan eene andere, die aan alle kanten beschoten kan worden. Wij kunnen dus meer geld besteden aan het leger, dan wanneer wij vestingen als Maastricht, enz. behouden hadden. Forten en vestingen kosten veel meer wanneer zij geïsoleerd, dan wanneer zij in eene linie van werken liggen. Een half millioen aan de Utrechtsche linie besteed, geeft in den regel meer sterkte dan een half millioen op een ver vooruitgelegen punt, dat overal kan worden bestookt.

Omtrent de Denen moet spreker nog aanmerken, dat hun

ongelukken niet alleen zijn te wijten aan militaire fouten, maar ook aan diplomatieke misslagen. Zij zijn ingesluimerd op hun succes van 1848 tot 1860; zij hebben vertrouwd op onderhandelingen met den ouden *Duitschen Bond*, die moeielijk tot handelen kwam; zij meenden maanden lang tijd te hebben. Maar nu stonden zij tegenover den krachtigen wil van één man, die zelfs dien Bond aan het handelen bracht. Daarbij kwam nog de dwang, dien zij velen hunner landgenooten aandeden om Deensch te spreken. Ziedaar ook oorzaken van hun val, en die waren onafhankelijk van vestingen en leger. De heer Abel zegt: als hun leger sterker ware geweest, zouden zij de buitenpositiën langer hebben kunnen behouden.

Waren daarentegen de forten geweest wat zij moesten zijn, stormvrij, met bomvrije gebouwen, daar het garnizoen in had kunnen blijven, forten die reduits hadden, dan zou men weken lang daar hebben kunnen standhouden en het leger beschikbaar hebben voor andere doeleinden. Dat is altijd sprekers criterium van vestingen. Zij moeten aan zich zelve overgelaten kunnen worden en het leger beschikbaar laten. Als men het leger bindt aan eene stelling, zooals bij de Duppelerschansen, is het een bewijs dat zulk eene stelling niet voldoende is versterkt.

De heer Hoogenboom heeft gezegd dat de schutterij *natuurlijk* niet in de vestingen wordt geoefend. Het *feit* is waar, maar spreker vindt het *zeer onnatuurlijk*. Spreker heeft in steden waar hij woonde, enkele bataljons der schutterij, als ze maar goed gekommandeerd werden, wel eens goed zien manoeuvreren. Hij heeft ook wel schutterij, wier officieren vrijwillig geoefend waren door een adjudant van het leger, een goed carré zien formeeren, aanvalskolonnen vormen, enz. Soms bevond zich in de nabijheid van de stad een fort met stukken gewapend. Dan heeft de heer Stieltjes zich wel eens afgevraagd, of het niet beter zou zijn de schutterij dat fort eens te laten bezetten, opdat zij daar den weg zou leeren en de manoeuvres tot verdediging van zulk eene sterkte. *Natuurlijk* is het dus niet. Spreker zou het veel *natuurlijker* vinden in een land, waar zooveel forten dicht bij steden liggen, dat de schutterij daar geoefend werd om te weten hoe men eene gracht bestrijkt, hoe men op de borstwering staat en zich dekt enz. Dit

doende, en als men bij de schutterij zooveel mogelijk oud-officiëren van het leger voegde, zou men zeer veel nut van haar kunnen trekken.

Wat betreft hetgeen gezegd is omtrent het te oud zijn om dienst te doen, wijst spreker op Frankrijk, waar de officier, naar hij vermeent, niet als bij ons op 55 jaren *recht op pensioen* heeft, maar waar toch in den laatsten oorlog uitstekende diensten zijn bewezen door gepensioneerde generaals en andere officieren, zooals door Uhrich, d'Aurelles de Paladines, Vinoy en den generaal Tripier van de genie, die ook reeds gepensioneerd was, maar toch al de loopgraven bij Bagneux heeft laten maken. Intusschen wil spreker daarmede niet zeggen dat die ouderdom nu juist altijd een voordeel is; hij heeft ook liever jonge bevelhebbers, maar het bewijst toch dat onder de anderen ook zeer velen nog bruikbaar zijn.

Spreker zegt dit vooral met het oog op de Indische officiers, die reeds op 40 à 45 jarigen leeftijd veelal recht op pensioen hebben, maar waarvan de meesten, als zij om ziekte het Indisch leger verlaten hebben, in Europa beter worden en van wie men zeer goede diensten zou kunnen hebben.

In 1830 heeft men dat gezien, toen de generaal De Koek, die bij den oorlog op Java het kommando had gevoerd, in Staats-Vlaanderen de troepen aanvoerde. Spreker noemt nog Le Bron de Vexela, Ledel, Gey van Pittius, Clerens, Roeps, enz. enz. als oud-Indische officieren, die bij den Belgischen opstand in ons leger zeer goede diensten hebben bewezen.

Nu de bezettingstroepen. Een gedeelte daarvan moet uit goede troepen bestaan; maar nu is juist de eigenaardigheid van onze vestingen, dat zij niet afgesloten kunnen worden en men altijd van troepen kan verwisselen. Bij de Utrechtsche linie zal wel niemand op het denkbeeld komen om offensief uit Naarden met schutterij te gaan deboucheeren. Men zal toch wel eenige geregelde troepen hebben, en die moeten de offensieve bewegingen doen.

Alle bezwaren tegen het uitbreken van een leger uit eene vesting zijn opgesomd; maar de bezwaren, waarmede de aanvallers te kampen hebben, zijn uit het oog verloren. Toen Ducrot zijn uitval uit Parijs deed, waren de Duitschers gereed om hem het hoofd te bieden zegt men. Doch had men van alle kanten kleine uitvallen gedaan, zoodat de vijand niet wist waar de groote was, hoe

zou hij dan geweten hebben waar hij zijne troepen heen moest richten?

Te Metz had men betere troepen dan te Parijs. De Moesel verdeelt de stad en omstreek in twee deelen en in de stad had men verscheidene overgangen. Doch door een onbegrijpelijk verzuim, om niet te zeggen verraad, had men juist de brug afgebroken, die het meest kon dienen, en was zij juist gerepareerd toen na het beleg het Pruisische geschut er over moest. Men had dus in de stad vele overgangen en men had er nog meer kunnen maken, om de troepen van den rechter- op den linkeroever te brengen. Het insluitende leger kon echter geene overgangen hebben dicht bij de vestingwerken. Als men nu gelijktijdig uitvallen op den eenen en den anderen oever en kleine schijnuitvallen gedaan had, zou de vijand dan geweten hebben waar de hoofdmacht was, waarheen hij zich moest richten? en als het bij nacht was geschied, hoe ware het dan mogelijk geweest, dat de andere korpsen der insluiting er bij tijds hadden kunnen zijn? Moeten zij niet eerst vechten, eer zij weten of het schijnaanvallen of wezenlijke aanvallen zijn? Spreker gelooft, dat alleen de *goede wil* te Metz ontbroken heeft. Politieke redenen hebben te Metz den uitslag gegeven, en te Parijs was het de slechte toestand der troepen. Te Metz ontbrak alleen een Massena.

De heer VAN TUERENHOUT zegt dat de heer Stieltjes eene uitdrukking gebezigd heeft, die hem leed heeft gedaan. Het zal wel niet de bedoeling van dien heer geweest zijn, doch spreker voelt zich genoopt den indruk weêr te geven, welken die uitdrukking op hem heeft gemaakt.

De heer Stieltjes heeft namelijk gezegd, dat degenen die voor den verplichten dienst streden en het stelsel van geworven legers afkeurden, daardoor indirect het Indische leger *beschimpten*. Dit *kan* nooit in de bedoeling hebben gelegen van hen, die strijden voor het beginsel van algemeenen weer- en oefenplicht. Spreker gelooft wijders niet, dat het ooit een van de voorstanders van dit beginsel in de gedachte is gekomen om, zooals de heer Stieltjes hun in den mond legt, ook het koloniale leger te willen samenstellen uit Nederlanders, die gedwongen militairen dienst moeten presteeren.

Het zal voor een staat, die bezittingen heeft, wel altijd noodig zijn in die bezittingen een aangeworven leger te hebben; zelfs zou er uit een zuiver militair oogpunt voor een aangeworven leger in het eigen land ook veel te zeggen zijn, mits het goed samengesteld ware en de vereischte sterkte bezate. De mogelijkheid voor zulk een leger bestaat echter niet in den tegenwoordigen tijd. Dit is geen nieuw ontdekte waarheid; zij is reeds sedert lang erkend. De groote staatsman Thorbecke verklaart in zijne „Aanteekeningen op de grondwet,” dat een aangeworven leger van voldoende sterkte in ons land niet te verkrijgen is, althans niet in tijd van vrede. In Engeland, waar men een aangeworven leger heeft, ondervindt men dagelijks meer alle bezwaren van zulk een leger.

Ofschoon gestemd voor verplichten persoonlijken dienst bij de militie, zou spreker toch daarom niet willen beschouwd worden als iemand, die geene achting heeft voor de heldhaftige wijze, waarop legers, anders samengesteld, zich gedragen en voor den moed, dien zij tentoonspreiden bij de vervulling hunner taak. Spreker heeft juist nog onlangs getracht het Indische leger te verdedigen tegen ongemotiveerde beschuldigingen en beleedigingen in het buitenland, en hij meent te mogen aannemen, dat hij in die poging niet ongelukkig is geweest. Immers bij de Nederlandsche dagbladpers, niet wetende wie de schrijver was, vond zijn werk goedkeuring en sympathie. Spreker zou dit niet releveeren, wanneer hij zich door de uitdrukking van den heer Stieltjes daartoe niet gedwongen zag.

Wat betreft het gevoelen van den heer Stieltjes, dat men ook verplichten dienst of eigenlijk persoonlijken weerplicht zal hebben, wanneer aan hen, die voor den dienst bij het leger zijn aangewezen, wordt toegestaan, zich daaraan op de eene of andere wijze te onttrekken, mits zij bij de schutterij worden geoefend; dit beaamt spreker. In zijne eerste rede heeft hij ook reeds gezegd, dat wanneer wij onze schutterijen een voldoende graad van geoefendheid konden verschaffen, al ware 't zelfs in mindere mate als bij militie, wij nog meer eene algemeene militaire oefening zouden hebben, dan zelfs in Duitschland bestaat; maar het hoofdmotief der voorstanders van persoonlijk verplichten dienst is, dat men door de bevoegdheid tot dienstvervangng juist de elementen in

het leger mist, die men daarin onvermijdelijk noodig heeft. Spreker kan zich zeer goed voorstellen, dat de heer Stieltjes in deze quaestie eene andere opinie is toegedaan en gronden aanvoert om haar te steunen; maar nu meent spreker toch den heer Stieltjes te mogen wijzen op eene zaak, voor ons zeker van het hoogste belang en die door den heer Stieltjes ten allen tijde sterk is voorgestaan, op de noodzakelijkheid namelijk om kader uit de militie te vormen. Spreker meent dat die vorming niet op eenigszins afdoende wijze kan geschieden, zoolang wij niet onder de miliciëns meer ontwikkelde lieden hebben dan thans het geval is. Immers over het algemeen onttrekken zich juist de meest intellectueel ontwikkelden aan den dienst ten gevolge van de bevoegdheid tot vervanging. Wij hebben thans wel militie-kader en men tracht nog meer te krijgen in de toekomst; *maar de groote vraag is, in hoeverre het in oorlogstijd zal blijken bruikbaar kader te zijn.* Bij den zoo kort gestelden oefeningstijd voor onze militie is zeker uitmuntende grondstof een eerste vereischte tot vorming van deugdelijk kader uit die militie. Ook ligt het verschil in dienst bij de militie en de schutterij z. i. geenszins in het verschil in kleur van den rokskraag; maar dit daargelaten: de voorstanders van verplichten dienst willen die ontwikkelde elementen der natie *bij de militie* hebben, welke in het leger tegenwoordig niet meer kunnen gemist worden, en het besef der noodzakelijkheid daarvan doet hen in den strijd volharden. Zeker *kunnen* particuliere belangen er onder lijden, wanneer elk middel tot dienstvervanging wordt afgeschaft; maar het staat bij spreker geenszins vast, dat dit in zoo hooge mate het geval zal wezen, als de voorstanders van het behoud der plaatsvervanging dit wel willen doen voorkomen. Spreker wijst hier op een opmerkelijk verschijnsel in Duitschland.

Door verschillende partijen wordt voortdurend, ook thans weer bij de behandeling der Rijks-legerwet, aangedrongen op verkorting van den oefeningstijd en vermindering van het jaarlijksch legercontingent; doch zoover spreker weet, gaat er in dat land geen enkele stem op voor de invoering van eenig middel tot dienstvervanging. Toch vindt men in Duitschland ongetwijfeld ook mannen, die het individueel, het maatschappelijk belang niet achter stellen bij het militair-, bij het staatsbelang.

De heer STIELTJES zegt dat wel niemand den heer Van Tuerenhout, dien dapperen voorvechter voor de eer van het Nederlandsche en het Indische leger, verdenken zal dat hij een blaam op dit laatste heeft willen werpen. Het is voldoende bekend dat hij alle pogingen aanwendt, vooral ook in het buitenland, om van ons leger goede denkbeelden op te wekken. Maar als men zoo altijd slaat op dat aambeeld, dat geen goed leger mogelijk is met behoud der plaatsvervanging, dan volgt daaruit toch dat elk ander samengesteld of aangeworven leger slecht is, en de buitenlander voegt er dan bij: een saamgeraapte hoop die tot niets deugt. De vreemdeling maakt dan, zeker tegen den wil of de meening van den heer Van Tuerenhout, die conclusie.

De heer Van Tuerenhout, zoo vervolgt spreker, wil kader uit de militie hebben. Spreker meent de eerste geweest te zijn, die daartoe reeds in 1853 het voorstel heeft gedaan; men bepaalt het nu tot eenige korporaals, maar bij een doelmatige inrichting der militie moet men zorgen de helft van het kader uit deze te trekken.

Het is nu eenmaal de aard van den Nederlander dat hij *vrijwillig* doet datgene, waartoe men hem *gedwongen* niet kan bewegen. Wij hebben een geheel anderen volksaard dan de Duitschers. Met *dwang* kan men hier *niets* uitrichten. Indien men daartoe doelmatige middelen aanwendt, is het naar sprekers meening mogelijk de plaatsvervanging tot een vierde te verminderen. Als dat eenige jaren geduurd heeft, zal men tot eene geheele afschaffing kunnen komen. Dan zal daartegen geen verzet meer zijn; als men het nu reeds wil beginnen, komt er zeker tegenstand van alle kanten. Dit thema is door spreker dikwerf ontwikkeld, en hij zal er daarom thans niet verder over uitweiden.

De menschen willen hunne zoons niet laten dienen in eene vreemde plaats, onder lieden van veel minderen stand; zij willen hen niet in onze kazernen laten wonen. Men late vrijheid aan de jongelieden, die bijv. aan eene hoogere burgerschool, aan akademiën, de polytechnische school, enz. studeeren, om daar hunnen militairen dienst te vervullen. Als *de wet* spreker dat in 1873 veroorloofd had — want op een verlot van een minister, dat elk oogenblik kon ingetrokken worden, wil men het niet laten aankomen — dan had hij zijn zoon, die voor civiel-ingenieur in Delft

studeerde — geen plaatsvervanger gekocht, die hem *f* 700 kostte, maar hem in de plaats zijner toenmalige inwoning, bijv. gedurende eenige maanden, de artillerie-oefeningen laten bijwonen. Daartoe had hij even als elk ontwikkeld jongeling, al de vereischte geschiktheid. Maar *à tout prix* wilde spreker zijn zoon niet in de kazerne hebben in eene andere stad. En even als hij denken er velen in den lande. Nam men zulk een maatregel, spreker is volkomen overtuigd dat het doel zou worden bereikt, en men voor $\frac{3}{4}$ verkrijgen zou, — ook met het oog op de schutterij, die dan veel bruikbaar en beter geoefend zou worden, — wat men wil. Spreker wijst er ten slotte nog op, hoe de 127 millioen van de leening van 1844 alleen verkregen zijn omdat zij den naam droeg van *vrijwillige* leening, ofschoon iedereen wist dat die vrijwilligheid even groot was als de bekentenis van iemand, wiens vinger men tusschen de deur houdt geklemd, en die dan alles beloofd wat men wil!

De VOORZITTER doet opmerken, dat men zoo ongevoelig van het te behandelen punt is afgedwaald: van de vestingen tot de militie, en nu van de militie tot de vrijwillige leening. Daar niemand verder het woord vraagt, bedankt de Voorzitter de leden die hebben deelgenomen aan deze belangrijke beraadslaging, en sluit de vergadering ten elf ure vijftien minuten, nadat 13 leden waren aangenomen.

Namens het Bestuur:

De Secretaris,

W. HOOGENBOOM.
